2003
ژىل
ئاۋغۇست
№8
(4166)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - ياندۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

سايلام ۋاقتى بەلگۈلەندى

مەلۇمكى، مەركىزى سايلام كومىسسيەسى 20 - سېنتەبىرنى مەسلىھەتلەر دېپۇتاتلىرىنىڭ سايلىمى كۈنى قىلىپ بەلگۈلىدى. سايلام كۈنى بارغانسىرى يېقىنلاشماقتا. مەركىزىي سايلام كومىسسيەسىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، ئىيۇل ئېيىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇزلىرىنىڭ نامزىتىنى كورسەتكەنلەر ۋە ھەر خىل جەمىيەتلىك بىرلەشمىلەر ۋە پارتىيەلەر نامزىتىنى كورسەتكەنلەر بولۇپ 8 مىڭغا يېقىن ئادەمنى تەشكىل قىلغان. ئۇلاردىن ۋىلايەتلىك مەسلىھەتلەرگە - 1940 نامزات، ناھيەلىك مەسلىھەتلەرگە - 3818 نامزات ۋە شەھەرلىك مەسلىھەتلەرگە2196نامزات بار. لېكىن بۇ مەلۇماتلار ئۇزۇل - كېسىل ئەمەس، چۈنكى بەزى ژىراق ناھيەلەردىن مەركىزىي سايلام كومىسسيەسىگە ھوججەتلەر چۈشمىدى. مەلۇمكى، جۇمھۇرىيەتتە3322 سايلام ئوكرۇگى بەلگۈلەندى - مەملىكەتتە ئەينە شۇنچىلىك يەرلىك ۋاكالەتلىك ئورگانلارنىڭ دېپۇتاتلىرى بولۇشى كېرەك.

ئالمۇتىنى قازاقستان دېموكراتىيەسىنىڭ بوشۇگى دەپ بېكار ئېيتمىغان، ئۇنىڭدىن تاشقىرى جەنۇبىي پايتەخت مەملىكەتنىڭ يېتەكچى مالىيە مەركىزى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ جەنۇبىي پايتەخت مەسلىھەتلەر دېپۇتاتلىرىغا نامزاتلارنى كورسىتىش بويىچە ئەڭ ئالدىنقى قاتارغا چىقتى: ئالمۇتىدىكى 37 سايلام ئوكرۇگىدا - 307 ئادەم دېپۇتاتلىققا نامزىتىنى كورسەتكەن. ئاستانادىمۇ جىددىي كۇرەش بولۇشى كۇتۇلمەكتە. بۇ يەردە شەھەرلىك مەسلىھەتتىكى 25 ئورۇنغا 163 نامزات كورسىتىلگەن. ئەندى جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايىتىدە 315 سايلام ئوكرۇگىغا 1168 ئادەم دېپۇتاتلىققا نامزات بولۇش خاھىشىنى ئىزھار قىلغان. ئەندى جامبۇل ۋىلايىتىدە بولسا 205 سايلام ئوكرۇگىغا 604 ئادەم نامزات بولۇشنى خالىغان.

ئەندى قازاقستاننىڭ جەنۇبىدا بولسا، مەسلىھەتلەر دېپۇتاتلىرىنىڭ سايلىمى ئالدىدىكى ئاكتىۋلىق ئانچە ژۇقۇرى ئەمەس.

ئېھتىماللىقى، نامزات كورسىتىش پروتسېدۇرىسى دېپۇتات بولۇشقا ئىنتىلگۇچى لازىملىق ستاتۇسقا ئېگە بولىدىغانلىقىنى بىلدۇرمەيدۇ. دېپۇتاتلىققا نامزاتلارنى رويخەتكە ئېلىش ئاياقلاشقاندىن كېيىن دېپۇتاتلىققا ئىنتىلگۇچىلەرنىڭ سانى بىراز قىسقىرىشى مۇمكىن. رويخەتكە ئېلىش ئۇچۇن كېرەكلىك ھوججەتلەرنى تەييارلاشقا نىسبەتەن جىددىي مۇناسىۋەت قىلمىغانلار ئاساسىي جەھەتتىن تىزىمدىن چىقىرىلىۋېتىلىشى مۇمكىن.

ئۇچقۇن قۇربانىيازوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

يېزا قىزلىرى.

ھاۋا رايى كەسكىن ئوزگىرىۋاتامدۇ

يېقىندا دۇنياۋىي مېتېرولوگىيە تەشكىلاتى ۋاڭ - چۇڭلۇق دوللادنى تەييارلىغان، ئۇنىڭدا يەر يۈزىنىڭ كلىماتى ئاخىرقى ژىللىرى بولۇپ كورۇلمىگەن دەرىجىدە ئىسسىپ كەتكەنلىكى تەكىتلىنىدۇ. نەتىجىدە سەييارىمىزدە بەزى جايلاردا ئىنتايىن ئىسسىق، يامغۇر - يېشىن ئىنتايىن ئورغۇن بولسا، بەزى جايلاردا قۇرغاقچىلىق، قاتتىق ھالاكەتلىك بورانلار چىقسا، بەزى جايلاردا سۇ تاشقىنلىرى بايقالماقتا. ھاۋا رايىنىڭ مۇنداق ئاپەتلىرى قازاقستاننىمۇ سىرتتا قويمىدى، جۇمھۇرىيەتتە ئاخىرقى بىر نەچچە ئاي ئىچىدە بىر نەچچە تەبىي ئاپەت يۈز بەردى. بۇ ھەقتە قازاقستان ئەتراپ مۇھىت ۋە كلىماتىنىڭ مونىتورىنگى ئىلمىي - تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي ئىش بويىچە مۇدىرىنىڭ ئورۇنباسارى، جۇغراپىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى ئىرىنا ئېسېركېپوۋا ئوز پىكرى بىلەن ئورتاقلاشتى:

- قورشاپ تۇرغان مۇھىتنىڭ ئالەمشۇمۇل ئىسسىپ كېتىشى - بۇ تولۇق ئوبيېكتىۋ مەلۇماتلار بولۇپ، ئۇلار ئادەمنى تەشۋىشلەندۇرمەي قويمايدۇ. ھازىرقى ۋاقىتتا مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ھەممىسى دېگىدەك كلىماتنىڭ چاپسان ئوزگىرىۋاتقانلىقىنى ئېتىراپ قىلماقتا. كېلىپ چىقىشى تېخنوگېن خاراكتېرلىك پارنىك گازلىرىنىڭ توپلىنىشى بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەۋى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئەينە شۇ گازلار ھېساۋىغا ئاتموسفېرىغا قوشۇمچە ئېنېرگىيە ئېقىمى كېلىدۇ ۋە ئۇ ھەر خىل ئاپەتلەرنى پەيدا قىلماقتا. سەييارىمىزدە ھارارەتنىڭ ۋە يېغىن - يېشىنلارنىڭ قايتا تەخسىماتى يۈز بەرمەكتە.

تەبىي تەكشۈكلۈق كوپ جەھەتتىن ئىنسان ھايات پائالىيىتىنىڭ چىقىندىلىرى بەدىلىگە بۇزۇلغانلىقى چۈشىنىشلىكتۇر. قازاقستاننىڭ مىسالىدا شۇنى تەكىتلەش مۇمكىنكى، بىزدە ئاپرېل ئېيى ئادەتتىكىدەك بولمىدى، سوغلار بولۇپ تۇردى، ئەندى ئىيۇل ئېيىمۇ - غەلىتى بولىۋاتىدۇ. بۇ ئايدا، ئوتتۇرا ھېساپتىكى كلىمات مەلۇماتلىرى بويىچە، يامغۇر - يېشىنلار ئىنتايىن ئاز بولۇشى كېرەك ئېدى. لېكىن، ئەتىمالىم، غەلىتى تەبىي ھادىسىلەر تۈپەيلىدىن بۇ ئادەتتىكى ۋاقىت سوزۇلۇپ، ئاۋغۇست - سېنتەبىر ئايلىرى خېلە ئىسسىق بولۇشى كۇتۇلمەكتە.

1997 - ژىلى بىز تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، قازاقستاندا ئابى ھاۋا جىددىي ئوزگىرىپ كېتىشى مۇمكىنلىكى توغرىلىق ئاگاھلاندۇرغان ئېدۇق. بۇ، تەبىيكى، ئىختىساتقا تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن.

تەبىئەتتىكى تەكشۈكلۈق بۇزۇلدى ۋە ئىلگەركى تۇراقلىقلىق ئەندى بولمايدۇ. ئابى ھاۋا سىستېمىسى يېڭى ھالەتكە كىرگەندە ھەر خىل ئاپەتلەر يۈز بېرىدۇ. ئەگەر قورشاپ تۇرغان مۇھىتقا چىقىرىلىدىغان چىقىندىلارنى ئازايتىش توغرىلىق كيوتو پروتوكولىنىڭ نورمىلىرىغا رىئايە قىلىنغاندا، بۇ جەرىياننى يۇمشىتىش مۇمكىن، لېكىن ئەندى ئۇمۇ ئەھۋالنى ئوزگەرتىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەندى بىزگە بولسا پەقەت يېڭى ئابى ھاۋا شارائىتىغا، ھاۋا رايىنىڭ دائىمىي ئوزگىرىپ تۇرۇشلىرىغا ئۇگىنىش كېرەك، خالاس.

كىچىك ۋە ئوتتۇرا تىجارەت سالماقلىق ئورۇندا تۇرىدۇ

ئالمۇتىدا ئەمەلىيەتتە ئاھالىنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمى كىچىك ۋە ئوتتۇرا تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئەگەر ئالمۇتىدا 1.3 مىللىون ئاھالى بولسا، ئىختىساتنىڭ بۇ تارمىقىدا 166.5 مىڭ ئادەم، يەنى ئىختىسادىي ئاكتىۋ ئاھالىنىڭ 28 پائىزى ئىشلەۋاتىدۇ. بۇ مەلۇماتلار 2003 - ژىل 1 - ئىيۇلغىچە بولۇپ ۋە بۇ كورسەتكۈچلەر ئوتكەن ژىلنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ۋاقىت بىلەن سېلىشتۇرغاندا 5 . 15 پائىز ئوشۇقتۇر. ھازىر شەھەردە 43 مىڭ كارخانا رويخەتكە ئېلىنغان.

مۇنداق مەلۇماتلارنى ئالمۇتا ھاكىمىيىتى كىچىك ۋە ئوتتۇرا تىجارەت دېپارتامېنتىنىڭ مۇدىرى سېرىك تۇرجانوۋ بەردى، ئۇنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، «تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئىمكانىيىتى شەھەرنىڭ ئەمگەككە قابىلىيەتلىك ئاھالىسىنىڭ ئاجرالماس قىسمىغا ئايلانغان».

- ئوتكەن ژىلى كىچىك تىجارەتتىن ئېلىنغان سېلىق 30 مىللىارد تەڭگە مەبلەغ بەردى، - دەپ تەكىتلىدى س. تۇرجانوۋ، - بىز شۇنى تەكىتلىشىمىز كېرەككى، ئۇ شەھەرنى بېقىۋاتىدۇ ۋە تەمىنلەۋاتىدۇ، چۈنكى شەھەر بيۇدژېتى ژىلىغا 27 مىللىارد تەڭگىنى تەشكىل قىلىدۇ.

پەقەت ئاخىرقى يېرىم ژىل ئىچىدە ئىختىساتنىڭ بۇ تارمىغى كارخانىلىرى سېلىق سۈپىتىدە بيۇدژېتقا 14.7 مىللىارد تەڭگە ئەۋەتتى.

2002 - ژىلى قازاقستان ئىختىسادىغا سېلىنغان ئىنۋېستىتسىيە 1 . 193 تىرىللىون تەڭگىنى تەشكىل قىلدى، ئۇنىڭدىن دولەت تەرىپىدىن 99 مىللىارد تەڭگە، چەت ئەللىك ئىنۋېستورلار تەرىپىدىن 299 مىللىارد تەڭگە ۋە كىچىك ھەم ئوتتۇرا تىجارەت تارماقلىرىدىن 795 مىللىارد تەڭگە ئاجرىتىلغان.

مۇنداق تەسىرلىك ئۇتۇقلارغا قارىماي، دېپاتارمېنت مۇدىرىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، تىجارەتچىلەرنىڭ مۇئامىلىرى ئاز ئەمەس. ژۇقۇرى سېلىق ستاۋكىلىرى، نازارەت - تەكشۇرۇش ھوقۇقلىرىغا ئېگە دولەت ئورگانلىرى بىلەن بولغان ئوز ئارا مۇناسىۋەتلەردىكى مۇرەككەپلىكلەر ئەينە شۇلاردىن ئىبارەتتۇر.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

p/c 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр
Кредит"

شىمالىي كورېيەدىكى ئەھۋال

روسسىيە كورېيە يېرىم ئارىلىدا يادرو توقۇنۇشىنىڭ پەيدا بولۇش ئېھتىمالىغا بىر قاتار كومپلېكسلىق چارىلەرنى كورمەكتە. پېخېنيان ئوز ئارتىللېرىيەسىنى سېئۇل يونىلىشىگە قاراتقاندىن ۋە ژىراق مۇساپە راكېتىلىرىنى ھەربىي تەييارلىق ھالىتىگە كەلتۇرگەندىن كېيىن بۇ يەردىكى ۋاقەلەر تەرەققىياتى خېلە جىددىلەشتى.

جەنۇبىي كورېيە ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، كورېيە خەلىق دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتىنىڭ (ك خ د ج) قۇراللىق كۈچلىرى ئىختىيارىدىكى رودونگ راكېتىلىرىنىڭ ئۇچۇش مۇساپىسى بىر يېرىم مىڭ كىلومېترنى تەشكىل قىلىدۇ. شىمالىي كورېيە چېگارىسىغا 480 كىلومېتر كېلىدىغان ياپونىيە رودونگ راكېتىلىرىنىڭ ئوڭايلا نىشانىغا تېگىدىغان زونىسىغا ئايلىنىدۇ. ئا ق ش ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى 30 - ئىيۇن كۈنى شىمالىي كورېيەدە 8 مىڭ نۇرلانغان يادرو يېقىلغۇ ئوقىنى قايتا ئىشلەش ئىشلىرىنىڭ ئاياقلاشقانلىقى توغرىلىق رەسمىي بىلدۇردى. بۇ پېخېنيان ئون ياردوزارىيادىنى ۋۇجۇتقا كەلتۇرۇش ئۇچۇن يېتەرلىك بولغان پلۇتونىيغا ئېگە بولۇشى مۇمكىن ئېكەنلىكىنى بىلدۇرىدۇ.

بارلىق خوشنا ئەللەر - خىتاي، ياپونىيە، روسسىيە تەشۋىشلەنمەكتە. ئوز ۋاقتىدا ئامېرىكا گېنېرالى ماكارتۇر كورېيەگە ئاتوم بومبىسىنى تاشلاشنى خالىغان ئېدى. ئەندى يېرىم ئەسىردىن كېيىن بولسا بۇنى ئامالسىز قالغان شىمالىي كورېيە رەھبىرى كىم جېن ئىر ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا تەييار.

خوشنىلارغا بولسا ماۋزېدۇڭنىڭ مەسلىھىتىنى ئەسلەشكە توغرا كېلىدۇ. ماۋزېدۇڭ ئاتوم بومبىسىنى «قەغەز يولۋاس» دەپ ئاتاپ، شۇنىڭ بىلەن بىللە خىتايلارغا«خەندەك كولاشنى، ئاشلىق توپلاشنى»... تاپىلىغان ئېدى.

ئۇزۇنياغاچلىق ئۇيغۇرلار

بېرىكتىڭلارمۇ، هورمەتىڭلارمۇ ئاشۇەرسۇن

جامبۇل ناهيەسىنىڭ مەركىزى ئۇزۇنياغاچ يېزىسىدا 500دىن ئوشۇق ئۇيغۇر ئائىلىسى ئىستىقامەت قىلىدۇ. يېقىندا بىز مەزكۇر مەهەللىدە بولۇپ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بۈگۈنكى تۇرمۇش نەپەسى بىلەن تونۇشۇپ قايتتۇق.

بىز ئىلگىرى كورگەن يۇرتنى بۇ قېتىم تونالماي قالدۇق دېسەك مۇبالىغا بولماس. يېزىنىڭ كوچىلىرى رەتلىنىپ، ئاۋاتلىشىپ كېتىپتۇ. هەر خىل گۈللەر يۇرت هوسنىگە تېخىمۇ هوسۇن قوشۇپ تۇرىدۇ. يېزىنى ئارىلىتىپ ژۈرگەن ناهيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئەركىنتاي ئىبراهىموۋنىڭمۇ ئۆز يۇرتى ئۈچۈن مەغرۇرلىنىدىغانلىقىنى بىردىن بايقىدۇق. كېلىشىمىزدىن خەۋەر تاپقان ناهيە هاكىمىنىڭ ئورۇنباسارى جەمىلە ئورالبايېۋا بىزنى خۇش چىراي قارشى ئالدى.

- بىزنى تامامەن ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ، دەپ رەنجىپ ژۈرەتتۇق. خۇش كەپسىلەر، ئۇزۇنياغاچلىق ئۇيغۇرلىرىمىز باشقىلاردىن كام ئەمەس، - دەپ گەپ باشلىدى ئۇ. هاكىمنىڭ ئورۇنباسارىغا ئۆزىمىزنى قىزىقتۇرغان سوئاللارنى قويدۇق. ئۇيغۇرلار بۇ يەردە ئىلگىرىمۇ ياشىغان، ئەندى ئۇرۇشتىن كېيىنمۇ كوچۈپ كېلىشكە باشلىغان. هەممىسى دېگىدەك موشۇ يەردىكى لېنىن نامىدىكى كولخوزغا ئەزا بولۇپ، دېخانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەمگەكچانلىقى بىلەن كوزگە چۈشۈپ يۇرتقىمۇ ئۆگاي سىڭىپ كېتىپتۇ. مانا شۇنىڭدىن بېرى بۇ يۇرتنىڭ تىرىكچىلىكىنى ئۇيغۇرلارسىز پەرەز قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

موشۇلار هەققىدە هېكايە قىلغان هاكىمنىڭ ئورۇنباسارى، ناهيەنىڭ پەخرىي پۇخراسى، 40 ژىل يۇرت باشقۇرۇپ ژىگىت بېشى بولغان مەرهۇم تۇرسۇن تۇردىيېۋ هەققىدە ئالاهىدە تەۋرىنىپ سوزلىدى.

- راستىنى ئېيتسام، ئومۇمەن. بىرلىك جەهەتتىن ئۇيغۇرلار هەممىمىزگە ئۈلگە كورسىتىۋاتىدۇ، - دېدى جەمىلە ئورالبايېۋا. - شۇ تۈپەيلى ئىختىسادىي ئېغىرچىلىق ژىللىرىدىمۇ ئەلنىڭ بېشى قايماي، تىرىكچىلىكنى جوندەپ كەتتى.

بىز ناهيە مەمۇرىيىتىدىن چىققاندا، ژىگىت بېشى ئابدۇلهاكىم هېزىياروۋ باشلىغان بىر توپ يۇرت موتىۋەرلىرى ۋە ياشلار كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن. بىز يۇرتنىڭ هورمەتلىك ئادەملىرىنىڭ بىرى ئەخمەتجان هاجىم نەزىروۋ ۋە باشقىلار بىلەن سۆهبەتلىشىپ، يۇرت ئەهۋالىدىن ۋاقىپ بولدۇق. هېلىمۇ دېخان ئېكىلىكلىرىنى كۆرۈپ، كافې ۋە رېستوران، ساتراشخانىلارنى ئېچىپ، قول هۈنەرۋەنچىلىكى بىلەن بەنت بولۇۋاتقان ياشلارنى پەخىرلىنىش بىلەن تىلغا ئالغان موتىۋەرلەرنىڭ

ئەركىنتاي ئىبراهىموۋ ۋىلايەت هاكىمى ش. قۇلماخانوۋ تاپشۇرغان پەخرىي يارلىقى بىلەن.

كۆڭلى خاتىرجەم ئىكەنلىكىنى بىردىن سېزىۋېلىشقا بولاتتى. بولۇپمۇ 8-12دىن بال تېپىپ، هەممىسىنى ئوقۇتۇپ، بۈگۈن نەۋرە - چەۋرە سۆيگەن هەجەربۈۋى ئازىنباقىيېۋا، تاجىقىز ئىمىنوۋا، شېرىنبۈۋى تۇردىيېۋا، خەيرىنساخان موللاروزىيېۋا، خېلىچەم ئىمىنوۋا، زەينەپ هاشىموۋا، خالىدەم تۇردىيېۋا ئوخشاش ئاق چاچلىق ئانىلارنى يۇرت ئادەملىرى هورمەتلەيدۇ. ئۇلار باللىرىنى تەربىيەلەپلا قويماي، ئېگىلىك ئىشلىرىغا قاتنىشىپ، ئىلغارلار قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. شۇ ئارقىلىق باللىرىنى ئاسرىدى. مەسىلەن، 12 بالا تاپقان هەجەربۈۋى ئانا 1961 - ژىلدىن تا پېنسىيەگە چىققىچە كولخوزدا ئىشلەپتۇ.

- بىز 25 مىڭدىن ئوشۇق ئاهالىسى بار يېزىدا تارقاق ياشىساقمۇ، 500دىن ئوشۇق ئۇيغۇر ئائىلىسىنىڭ تىزىمىنى ئېلىپ، هەر بىر كوچىغا جاۋاپكەر ئادەملەرنى سايلىدۇق. شۇڭلاشقىمۇ هەر قانداق جامائەتچىلىك ئىشلىرىنى ئۇيۇشقان هالدا ژۈرگۈزۈلەيمىز، - دېدى ژىگىت بېشى. خوشال بولارلىق يېرى - يۇرتنى باشقۇرۇۋاتقانلار ئاساسەن ياشلار. تۇرغان ئەكبەروۋ، ئەخمەت موللاروزىيېۋ، ئىمىنجان تۇردىيېۋ ۋە باشقىلار شۇلار جۈملىسىدىندۇر. ئىلگەرىكى ژىللىرى بۇ يەردە «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى هايات» گېزىتلىرىنى پەقەت 20 ئادەم ئوقۇسا، هازىر ئۇلارنىڭ سانى 120گە يەتتى. ئەپسۇسلىنارلىق يېرى - يېزىدا پوچتا خىزمىتى ناچار. گېزىتلىرىمىزنى ناهيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئەركىنتاي ئىبراهىموۋ بىلەن ژىگىت بېشى ئابدۇلهاكىم هېزىياروۋ ئۆزلىرى ئالمۇتىدىن ئېلىپ كېلىپ، ياردەمچىلىرى ئارقىلىق تارقىتىۋاتىدۇ.

شۇنى ئالاهىدە تەكىتلەش كېرەككى، گېزىتلىرىمىزنى ئاهالىغا يەتكۈزۈشتە سەكسەنگە تاقاپ قالغان ئابدۇكېرىم هېزىياروۋتىن يۇرتداشلار بەك مىننەتدار. ئابدۇكېرىم ئاكا 1944 - ژىلى ئۇيغۇرستاندا پارتلىغان مىللىي - ئازاتلىق ئىنقىلاپىنىڭ پائال ئىشتىراكچىلىرىنىڭ بىرى. ئۇ غېنىي باتۇرنىڭ سەپدىشى سۈپىتىدە گومىنداڭچىلارغا قارشى كۆپلىگەن جەڭلەرنىڭ شاهىدى. 50 - ژىللارنىڭ ئاخىرىدا س س س ر غا كوچۈپ چىقىپ، كوپ ژىللار ئىچكى ئىشلار ئورگانلىرىدا خىزمەت قىلدى. هازىر ئۇ هورمەتلىك دەم ئېلىشتا بولسىمۇ، جەمىيەتلىك ئىشلاردىن قول ئۈزگىنى يوق.

«ئۇيغۇرلار ئوقەت قىلىشنى بىلىدۇ» - بۇ ئىبارىنى ناهيە هاكىمىنىڭ ئورۇنباسارى ج. ئورالبايېۋا پات - پات تىلغا ئالدى. يۇرتنى ئارىلاپ، بۇنىڭغا ئۆزىمىزمۇ كوز يەتكۈزدۇق. بۇ يەردىكى بىر رېستوران ۋە ئىككى كافې كامىلەم ئىبراگىموۋانىڭ رەهبەرلىكىدە ئىشلەيدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت كىچىك تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلارنىڭ سانىمۇ خېلە ئۇرغۇن ئىكەن. پە-

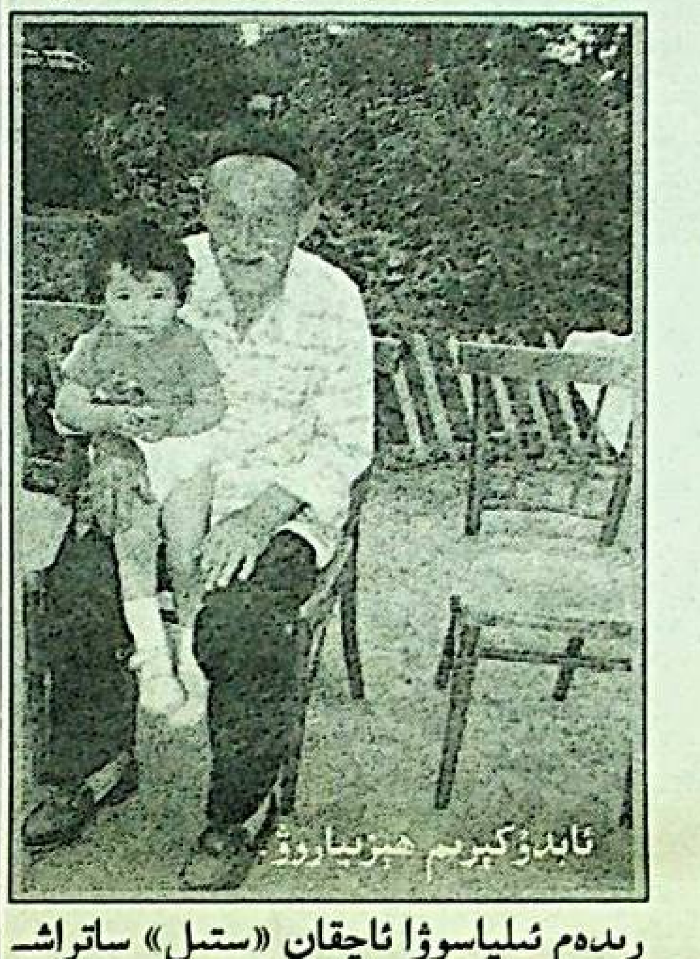
ئابدۇكېرىم هېزىياروۋ

رىدەم ئىلياسوۋا ئاچقان «ستىل» ساتراشخانىسى خېلە ئاممىباپلىققا ئىگە. بىزنى قىزىقتۇرغان يەنە بىر نەرسە ياغاچچىلىق سېخلىرى بولدى. ئاتا كەسىپنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ئىمىروۋلارنىڭ سۇلالىسى شۇلارنىڭ بىرى. ئومراخۇن ئۇستام ئۆز كەسپىنى ئوغلى ئىمىنجانغا قالدۇردى. هە، ئىمىنجان بولسا ئەندى ئۆز ۋارىسلىرى - دىلشات ۋە نىجاتلارغا ئۆگەتمەكتە. هازىر ئۇلارنىڭ چوڭ سېخىدا هەر خىل بۇيۇملارنى ياسايدىغان 9 ستانوك بار. ئۇلارنىڭ قولىدىن چىققان بۇيۇملارنى ناهيەنىڭ سىرتىدىمۇ ئۇچرىتىشقا بولىدۇ.

ناهيە دەرىجىسىدىكى هەر قانداق جەمىيەتلىك ئىشلاردىن سىرت قالمايدىغان ئۇيغۇرلارغا هورمەتمۇ بولەكچە ئىكەن. شۇڭلاشقا بىزمۇ بۇ يېزىدىكى قېرىنداشلىرىمىز بىلەن خوشلاشقاندا، بېرىكتىڭلارمۇ، هورمەتىڭلارمۇ ئاشۇەرسۇن، دەپ قايتتۇق.

ئەخمەتجان ئىسراپىلوۋ،
بەختىشات سوپىيېۋ.
جامبۇل ناهيەسى.

يۇرت ئىشلىرىنىڭ ئىلغارلىرى.

● ئۇ كۈنلەرنى ئەسلىگەندە

شەپقەت هەمشىرىسى

فەۋزىيە بىرىشېۋا 1946 - ژىل.

فەۋزىيە بىرىشېۋا 2003 - ژىل.

1944 - ژىلى نويابىردا ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىدە مىللىي - ئازاتلىق ئىنقىلاپ پارتلاپ 1945 - ژىلى 26 - ئىيۇن كۈنى چوچەك شەهىرى گومىنداڭ - خىتاي باسقۇنچىلىرىدىن ئازات قىلىنغاندا، دەپ ئەسلەيدۇ بىرىشېۋا(كەرىموۋا) فەۋزىيە ئاپاي، ئاتا - ئانام ۋەتەنپەرۋەر كىشىلەردىن بولغانلىقتىن، شەهەرنى ئازات قىلغان قىسىملارنىڭ قوماندانى گېنېرال پولىنوۋنىڭ مۇئاۋىنى پولكوۋنىك زۇنۇن تېيىپوۋنىڭ ئالدىغا مېنى ئېلىپ كىرىپ: بىز قېرىپ قالغان ئادەملەر، سوقۇشقا يارىمايمىز، موشۇ قىزىمىزنى خەلق ئازاتلىق ئىنقىلاۋى ئەسكەرلىرى قاتارىغا پىدائىي قىلىپ ئېلىشىڭلارنى ئۆتۈنىمىز، بۇ قىزىمىز هەمشىرە بولۇشقا يارايدۇ، ئاتقا مىنەلەيدۇ، دەپ مېنى ئارمىيە سېپىگە قالدۇرۇپ كەتكەن ئىدى...

بۇ ۋاقىتتا مىللىي ئارمىيەگە پىدائىي بولۇپ كەلگەنلەر ئۇرغۇن ئىدى. چوچەك شەهىرى جامە مەسچىتىنىڭ ئىمامى سەئىتئەلى هەزرەت پىدائىيلارنى سەپكە تىزىپ: خەلقىنىڭ ئازاتلىقى، مۇستەقىللىقى يولىدا، هەقىقىي ئىسلام يولىدا كۈرەش قىلىپ ئۆلسەڭلار شېهىت، هايات قالساڭلار غازى بولىسىلەر، دەپ ئۇلارغا نەسىهەت قىلىپ، هەممىسىنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ جەڭگە ئاتلاندۇردۇ.

فەۋزىيە گېنېرال پولىنوۋ قوماندانلىقىدىكى دىۋىزىيەنىڭ 2 - ئېسكادرون 4 - ۋزۋودىغا شەپقەت هەمشىرىسى بولۇپ قوبۇل قىلىندۇ. ئۇلار جەڭگە ئاتلىنىپ ئۇلانبۇلاققا كەلگەندە خىتاي گومىنداڭ ساموليوتلىرىنىڭ بومبىلىشىغا دۇچار بولىدۇ. بۇ تۇيۇقسىز بومبىلاشتىن ئۆلگەنلەر، يارىدار بولغانلار ئاز بولمىدى.

دىۋىزىيە شىخو شەهىرىنى گومىنداڭچىلاردىن ئازات قىلىش ئۈچۈن ژۈرۈش قىلىدۇ. شىخو ئۈچۈن بولغان جەڭدە، «ئالغا» كوماندىسى بېرىلگەندە 2 - ئېسكادرون كوماندىرى قەيسەر ژىگىت نازىم قىلىچىنى يالاڭاچلاپ دۈشمەنگە ئېتىلىدۇ. كۈتمىگەن يەردىن خەندەكتە ماراپ ياتقان دۈشمەننىڭ ئوقىدىن نازىم ئات ئۈستىدىن غۇلاپ چۈشىدۇ. فەۋزىيە شىددەتلىك ئېتىلىۋاتقان دۈشمەن ئوقلىرى ئاستىدا ئومۇلەپ بېرىپ يارىدار بولۇپ ياتقان نازىمنى تېپىپ، ئاۋايلاپ مىڭ تەسلىكتە ئېلىپ كېلىدۇ. بېشىدىن ئېغىر يارىدار بولغان 23 ياشلىق جەڭچى قىزىل قانغا بويۇلۇپ ياتاتتى. ئۇنىڭ ئوق تەككەن يېرىنى تېڭىپ، سانىتارلارنى كۈتۈشكە توغرا كەلدى. فەۋزىيە نازىمنى سانىتارلارغا تاپشۇرۇپ، سەپداشلىرى يېنىغا قايتىپ كەلگىچە تۈن قاراڭغۇسى بولدى. ئۇ سەپداشلىرىنىڭ يېنىغا كەلسە يەنە تورت - بەش يارىدار ئۇنى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن، ئۇلارغىمۇ قولىدىن كېلىشىچە ياردەم بېرىدۇ.

شىخو شەهىرى ئۈچۈن بولغان جەڭلەر تورت كېچە - كۈندۈز توختىماي داۋام قىلىدۇ. لېكىن شەهەر تېخى ئېلىنمىغان ئىدى. 1945 - ژىلى 7 - سېنتەبىر كۈنى هەربىي كېڭەش مەجلىسىدە شىخونى 1 - 2 كۈن ئىچىدە ئازات قىلىش توغرىلىق قارار قىلىندى. 8 - سېنتەبىر كۈنى ناهايىتى شىددەتلىك جەڭلەر ۋە ئۇرغۇن قۇربان بېرىش نەتىجىسىدە شىخو شەهىرى گومىنداڭچىلاردىن ئازات قىلىندى.

ئەينە شۇ شىخو ئۈچۈن بولغان جەڭلەردە تورت مىڭغا يېقىن گومىنداڭ ئەسكەر ۋە ئوفىتسېرى، شۇنداقلا گېنېرال كاچى ئەسىرگە ئېلىنىدۇ. شۇنداقلا ئۇرغۇنلىغان زەمبىرەك، پۇلېميوت، تانك ۋە باشقا قۇراللار ئولجا ئېلىنغان ئىدى. شىخو بىلەن جىڭ ئوتتۇرىسىدا خىتايلار تۈركۈم - تۈركۈملەپ قېچىشقان ئىدى. 1945 - ژىلى 8 - سېنتەبىر كۈنى شۇنداقلا مايتاغ گومىنداڭچىلاردىن ئازات قىلىندى. قارا ئوتكەل دېگەن جايدا گومىنداڭچىلار قۇراللىرىنى تاشلاپ قاچقان. بىزگە شىخو شەهىرىگە قايتىشقا بۇيرۇق بېرىلدى. شىخوغا كەلگىنىمىزدە قەهرىمان كوماندىر نازىمنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئۇقتۇم. 1945 - ژىلى 15 - سېنتەبىر كېچىدە گېنېرال پولىنوۋ بارلىق قۇربان بولغانلارنى ژىغىپ شىخونىڭ بىر كىچىك قەبرىستانلىقىدا هەربىي قائىدە بويىچە ئۇلارنى ساليۇتلار بىلەن دەپنە قىلىشقا رەهبەرلىك قىلدى.

جەڭلەرنىڭ بىرىدە فەۋزىيە يارىدار بولىدۇ. دوختۇر شەفىقە سەدرى (تىببىي خىزمەت مايورى) غۇلجىغا داۋالىنىشقا يوللىغان بولسىمۇ، يولنىڭ ئېغىر بولۇشى سەۋەۋىدىن چوچەك دوختۇرخانىسىدا داۋالىنىشقا توغرا كەلدى. فەۋزىيە ساقىيىپ موشۇ يەردىكى گوسپىتالدا هەمشىرە بولۇپ ئىشلەپ قالىدۇ.

1946 - ژىلى ياز ئېيىدە مىللىي ئارمىيە كۈنى مۇناسىۋىتى بىلەن هەربىي پاراد ئوتكۈزۈلۈپ، جەڭچى - ئوفىتسېرلارنى شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئوردېن - مېداللىرى بىلەن مۇكاپاتلاش مەراسىمىدا فەۋزىيە بىرىشېۋا «پىدائىي» مېدالى بىلەن مۇكاپاتلىنىدۇ.

1925 - ژىلى تىببىي خىزمەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن فەۋزىيە بىرىشېۋا چوچەكتە ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئاندىن ئۈرۈمچىگە بېرىپ ئوقۇغان، ئاندىن شۇ ژىللىرى چوچەكتە نەشىر قىلىنغان «تارباغاتاي خەۋەرلىرى»، «خەلق ئاۋازى» دېگەن گېزىتلەردە كوررېكتور بولۇپ ئىشلىگەن.

- ئۇيغۇرستاندىكى مىللىي - ئازاتلىق ئىنقىلاپ يولىدا توكۈلگەن قانلار، بېرىلگەن قۇربانلار، دۈشمەن ئوقى تەرەپ - تەرەپتىن يېغىپ تۇرغان پەيتلەردە يارىدار بولغان جەڭچىلەرنى مەيداندىن ئېلىپ چىقىپ، يارىلىرىنى تېڭىپ، ئەندى بەزىلىرىنى بولسا بىز هەمشىرىلەر قولىدا جان بەرگەنلىكىنى ئەسلىسەم، 60 ژىلغا يېقىن ۋاقىت ئوتكەن بولسىمۇ، هازىر شۇ كۈنلەرنى كوز ئالدىمغا كەلتۈرسەم، كوزلىرىمدىن تاراملاپ ياشلار توكۈلىدۇ، چۈنكى مىڭلىغان جەڭچىلىرىمىزنىڭ ئىسسىق قانلىرى بەدىلىگە قولغا كەلگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇستەقىللىقى س س س ر ۋە قىزىل خىتاي ئىمپېرىيەلىرىنىڭ تىل بىرىكتۈرىشى بىلەن يوقىتىلغان ئىدى.

ئازىلە يۈسۈپوۋا.
ئالمۇتا شەهىرى.

تارىختىن ئۆچۈر

ئاۋار ئۇيغۇرلىرى كىملەر

ئاۋارلار ھەققىدە سۆز قىلغاندا شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، ئاۋارلار دەسلەپ شەرقىي - شىمالدا - تۇڭگۇس (مانجۇ) ئىمپېرىيەسىنىڭ تەركىۋىدە مەھكۇملۇقتا ياشىغانلىقى ئۈچۈن خەن تارىخچىلىرى ئۇلارنى تۇڭگۇس قەبىلىلىرىدىن ساناپ، جوجانلار دەپ يېزىپ كەلدى. لېكىن كېيىن ئالىملار كۆپ تەكشۈرۈپ، تەھلىل قىلىپ، تىل، ئۆرپ - ئادەتلىرىگە قاراپ ئۇلارنى تۇڭگۇس ئەمەس، بەلكى ئوغۇز - كاۋكۇيلارغا خاس ئوخشاشلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئەندى ش ئۇ ئار لىق تارىخچى ئەنۋەر بايتۇر «شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تارىخى» ناملىق كىتاۋىنىڭ 257 - بېتىدە ئاۋارلارنى ئۇيغۇرلار دەپ ھۆكۈم چىقارغان.

بۇ ھەقتە شۇنداقلا پروفېسسور ئەخمەت زەكى ۋەلىدى«تۈرك ۋە تاتار تارىخى»ناملىق ئەسىرىنىڭ 33 - بېتىدە ئاۋارلارنى تىلغا ئېلىپ، بۇلار ئاۋار خونى دېگەن رەئىسى نامىدا ئۆزلىرىنى ئاۋار ئۇيغۇرلىرى دەپ ئاتاپ كەلمەكتە، دەپ بايان قىلىدۇ. ئاۋارلار كېيىنرەك شەرىق تەرەپتىن ئېغىپ كېلىپ، شىمالىي تارىم ۋە تۇرپان ئەتراپىدا بىر مەزگىل تۇردۇ. ئاندىن ئۇلار ئۆز خانىنى ئۇيغۇرچە خاقان دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە قوزغىلىپ ئامۇ ۋە سىر دەريا ئارىلىغىدا مۇستەقىل دۆلەت قۇرغان. لېكىن ئالتاي كۆك تۈركلىرى پارس ھۆكۈمرانى خىسراۋ نوشۇرۋانى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئاۋارلارغا قارشى تۇردۇ. نەتىجىدە ئاۋارلار خاقانى ھالاك بولىدۇ. ئاۋارلار ئۆزلىرىنى سەل ئوڭشاۋېلىپ بەگزاد بايانخاننىڭ يېتەكچىلىكىدە قوزغىلىپ، ۋولگا دەرياسىدىن ئۆتۈپ دوناي دەرياسىغا قەدەر كېلىپ، ئۆزلىرىدىن بۇ يەرگە ئىلگىرى كەلگەن تۇران ئەۋلاتلىرىدىن بولغان ئىسكىت - سكىف، سارمات، ھۇن، ئالان، ئوغۇز، بولغار تاتارلىرى قاتارلىق نەسلداش قەبىلىلەرنى تەسلىم قىلىپ ئۇلارنى ئۆز خانلىقى تەركىۋىگە قوشۇۋالىدۇ. بۇلارغا يېتەكچىلىك قىلغان بايان خان قەددى قامەتى زور، قاۋۇل، بەك سۇرلۇك، غەيرەتلىك، پاراسەتلىك ئادەم بولغان.

تارىخچى ھاسان ئاتا غەبۇشىي ئۆزىنىڭ «تارىخى قەۋم تۈركى» دېگەن كىتاۋىدا: «ئاۋار ئۇيغۇرلىرى قارا دېڭىزنىڭ شىمالىغا بېسىپ كەلگەندە ئەلگە مەلۇم بولۇپ، بۇلارنى ياۋروپا خەلقى كۆرۈپ، بېشىغا كۆك شايى ياغلىق تاڭغان، چاچلىرى ئۆرۈسكە چۈشكەن ھالدا كۆرىدۇ. بېشىنىڭ چوققىسىدا كوكىل (پوپىچەك) قويغانلىرى سەردارلار ئىدى. بۇلارنى دەسلەپ كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشقان. ئۇلار چاچلىرىنى ئىپەك تاسما (لېنتا) بىلەن تىلىملاپ ئۆرۈپ ئالغان. ئۇلار شەرقىي شىمالدا ياشىغاندا قارا خىتاي (مانجۇ)لارغا ئارىلىشىپ، شۇلارچە كىيىنىپ، سىما - قىياپەتلىرى شۇلارغا ئوخشاپ كەتكەن» - دەپ بايان قىلىدۇ. (207 - بەت.)

ئاۋارلارنىڭ بىر قىسمى ھازىرقى ئۇكرائىناغا بېرىپ شۇ يەردە ئۆز نەسلداشلىرىغا ئارىلىشىپ، تەدرىجى ھالدا شۇلاردىن دىن، تىل، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى قوبۇل قىلىپ كوكلى (خاخلى) خوخول دەپ ئاتىلىپ كەتكەن. بۇ پىكىرنى ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئالىمى تۇرغۇن ئالماس «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» ناملىق ئەسەرىدە قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدۇ. ئەندى تارىخچى ھاسان ئاتا غەبۇشىي ئۆز كىتاۋىدا يەنە شۇنداقلا: «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا ئاۋارلار كونستانتىنوپولنى (ستامبۇلنىڭ ئىلگەركى نامى) مۇھاسىرىگە ئالغان» - دەپ تەكىتلەيدۇ.

دېمەك، ژۇقۇرىدا بايان قىلىنغان قەيسەر بايان خان تەسىس قىلغان ئاۋار ئۇيغۇرلىرىنىڭ دۆلەت تەۋەلىرى قارا دېڭىزنىڭ غەربىي شىمالى، ھازىرقى فرانسىيە دېڭىز قىرغاقلىرىدىن، ئاۋستىرىيەنىڭ پايتەختى ۋېناغا قەدەر كېڭىيىپ، ناھايىتى كەڭ كۆلەملىك تەۋەنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ دۆلەت (مىلادى 565 - 835 - ژىللىرى) 270 ژىل ھۆكۈم سۈرگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەركىزى ھازىرقى ۋېنگرىيەدە بولغان.

بايان خان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئاۋارلار پارچىلىنىپ، بىر قىسمى كاۋكازغا ئېقىپ بېرىپ ئاۋارستان دۆلىتىنى قۇرىدۇ.

1830 - 1865 - ژىللىرى روسسىيە ئىمپېرىيەسى ئاۋارلار دۆلىتىنى ئىستىلا قىلىدۇ.

ئەلھاسىل، ئۆز زامانىسىدا ئاسىيە بىلەن ياۋروپىدا 70 تىن ئوشۇق چوڭ - كىچىك شەھەرنى ئازات قىلىپ، ئۇ يەرلەردىكى قۇللۇق تۈزۈمىنى غۇلۇتۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا فېودالىلىق تۈزۈمگە كۆچۈپ، ئەتراپقا مەشھۇر بولغان، جەڭگىۋار، قېدىمىي مەدەنىيەتلىك ئۇيغۇرلاردىن خوۋۇپلىنىپ، ئۇيغۇر خەلقىنى تارىخ سەھنىسىدىن ئۆچۈرۈپ تاشلاشنى نىيەت قىلغان روسسىيە ئىمپېرىيەسى شۇ دەۋىردىكى مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيەسى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، يەنى مانجۇ - خىتايلارغا ھىسداشلىق قىلىپ، 1776 - ژىلى باسقۇنچى جاللات زوزۇڭتاڭغا ياردەم بەرگەن. روسسىيە ئىمپېرىيەسى يوشۇرۇن ھالدا نۇرغۇن توگە، ئات - ئۇلاقلارغا ھەر خىل ئوزۇق - تۈلۈك ۋە باشقا مۇھىم بۇيۇملارنى ئالتاي تاغلىرى ئارقىلىق توشۇپ، قىسىلىپ، ئاچ - دەرمانسىز قۇمۇل، بارىكول تەۋەپتىن كىرەلمەي ياتقان دۈشمەن قوشۇنلىرىغا مەدەت بېرىپ، ياقۇپبەگ بەدۆلەت قۇرغان مۇستەقىل ئۇيغۇر دۆلىتىنى غۇلاتتى. يەر ئىگىلىرى ئۇيغۇر خەلقىنى قاتتىق قىرغىن قىلىپ، ئىنتايىن نۇرغۇن بالايى ئاپەتلەرنى ئېلىپ كەلدى.

بىز بۇنىڭدىن روسسىيە ۋە مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيەلىرىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۆلەتچىلىكىنى يوقىتىشتا بىرلىشىپ ھەرىكەت قىلغانلىقىنى روشەن كۆرىمىز. بۇ ئىككى ئىمپېرىيە كېيىنكى دەۋرلەردىمۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۆلەتچىلىكىنى يوقىتىشتا ئېخمۇ بىرلىشىپ ھەرىكەت قىلدى.

ئىسمائىل ئەنۋەرىي،
تارىخچى.

دەسلەپكى مەرىپەتچىلەر

ئون ئالتە قىز

ھە، بىز ئەسلىدە مەرىپەتسىز قالغان مىللەت ئەمەس ئىدۇق!.. ئەكسىچە مائارىپقا، مەرىپەتكە ئىنتىلگەن، ئۇنى ئىگىلىگەن ئەل ئىدۇق. بۇنىڭغا مەرىپەت چىرىغىنى ياندۇرۇپ، ئۇچەرمەي كەلگەن مەرىپەتچى قىزلىرىمىز مىسال بولالايدۇ. پەقەت غۇلجا شەھىرىنىڭ ئۆزىدىلا ژىگىرمىنچى، ئوتتۇزىنچى ژىللىرى 30 غا يېقىن مەكتەپلەر ئېچىلغانلىقى، مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرى جانلانغانلىقى مەلۇم. بۇ بولسىمۇ ئوتتۇز بىرىنچى ژىلى پارتلىغان قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرى ئىدى. غۇلجىدىكى ئەڭ تۇنجا بىلىم ئوچاقلىرىنىڭ بىرى ھېساپلانغان «ھۈسەيىنىيە»(«ئۇمۇت»)،«ئۈچ دەرۋازا مەكتىۋى» (1889 - ژىلى ئېچىلغان)، «بەشىنچى مەكتەپ» ۋە باشقا مەكتەپلەردە ياش ئەۋلادقا يېڭىچە تەلىم - تەربىيە بېرىلىشكە باشلىغان ئىدى. 1936 - ژىلىغا كەلگەندە غۇلجىدا ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسى ئېچىلغان. بۇ، ئۆز نۆۋىتىدە، چوڭ ۋاقىئە بولغان ئىدى. موشۇ بىلىم دەرگاھىنىڭ تالىبى، ھازىر ئالمۇتا شەھىرىدە ياشاۋاتقان نۇرانىي ئانا رۇقىيەم ئىمىر قىزى بىز بىلەن بولغان سۆھبەتتە [illegible]

- [illegible] 1922 - ژىلى [illegible] «ئۇمۇت» مەكتىۋىدە، ئاۋال دىنىي، كېيىن پەننىي دەرس ئېلىپ ئوقۇدۇق. شۇ چاغدا «ئۇمىت» مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى ئابدۇرېھىم ئەيسا بولغان ئىدى. شۇنداقلا بىزگە خۇداۋەردى تالىپ، ئەسھەت تېيىپوۋ ۋە زىيا سەمەدىيلەر دەرس بەرگەنىدى. بۇ زىيالىي ئۇستازلاردىن چوڭقۇر مىننەتدارمىز. 7 - سىنىپنى تۈگەتكەچ، 1938-ژىلى ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىدە بىلىم ۋە تەربىيە ئېلىشقا باشلىدىم. گىمنازىيە ھەققىدە يەنە شۇنى ئېيتىش كېرەككى، ئۇ مەرىپەتپەرۋەر ئىلى خەلقىنىڭ خالىسانە ياردىمى تۈپەيلى ۋۇجۇتقا كەلگەن بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ھەقسىز تەمىنلەنگەن. ئوقۇش مۇددىتى ئۈچ ژىل بولغان. دەسلەپكى چاغلاردا ئىلى گىمنازىيەگە كۆرە ناھىيەسفەندىن(دارىلمۇئەللىمىندىن) مۇئەللىملەر بىلەن ئوقۇغۇچىلار تەكلىپ قىلىنغان. ئەندى ئوقۇتۇش پروگراممىسى بولسا، سابىق كېڭەش ئىتتىپاقى ئوقۇش ئورۇنلىرىنىڭ پروگراممىلىرىغا ئاساسلانغان ۋە پايدىلىنىلغان. مەكتەپ گىمنازىيە بىناسى كەڭ ۋە يورۇق، بىلىم قۇراللىرىمۇ يېتەرلىك، چوڭ كىتاپخانىسى بولغان. شۇڭا گىمنازىيە پەقەت ئىلى ۋىلايىتىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئۇيغۇرستان دىيارىدىكى مۇكەممەل، پۇختا بىلىم يۇرتى ھېساپلىناتتى. ئۇنىڭدا ئۇيغۇر، خەنزۇ، موڭغۇل، شىۋە ۋە رۇس تىللىرىدىكى سىنىپلار موجۇت ئىدى. ئۇلاردا ھەر مىللەتنىڭ ئۆز ئانا تىلىدا دەرس ئۆتۈلەتتى. ئىلى گىمنازىيەسىنىڭ ئۇيغۇر 8 - سىنىپىدا شۇ دەۋرلەردە ئۇستازلىق قىلغان ئابدۇرېھىم يۈسۈپىي، سەيدۇللا سەيپۇللايېۋ، ھەمدۇللا قۇربانوۋ، ئىسمائىل ھېۋزۇللايېۋ، مالىك بېكتېمىروۋ، ھوسەيىن ساماق، پەرىخە غەلىنەكبەر، تۇرسۇن بۇرھانوۋ ۋە باشقىلارنىڭ پېداگوگىكىلىق پائالىيەتلىرىنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەك. شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، 1938 - ژىلدىن ئېتىۋارەن ئىلى گىمنازىيەسى ھاياتىدا چوڭ يېڭىلىق يۈز بېرىدۇ. ئەگەر ئىلگىرى ئوغۇللارلا قوبۇل قىلىنىپ كەلگەن بولسا، ئەندىلىكتە قىزلارمۇ قوبۇل قىلىنىشقا باشلايدۇ. شۇ ژىلى بىلىم قويىنىغا 16 نەپەر قىز قوبۇل قىلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىر ئۆزبەك، بىر قازاق، بىر تاتار قىزى بولغان. ئەلۋەتتە، ئۇيغۇر مىللىي مائارىپى تارىخىدىكى بۇ چوڭ يۈكسىلىش كېڭەش ئىتتىپاقى تەسىرى، شۇنداقلا دۇنياغا مەشھۇر ئوكسفورد ۋە كېمبرىدج ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدا ئالغا سۈرۈلگەن 25 ۋە 40 پائىزى ئارىسىدا ئوقۇغۇچىلارنى قىزلاردىن ئېلىش توختامىنىڭ كۈچى ئىدى. ئۇنى دېمىسىمۇ، بىزنىڭ ئىسلام دىنىمىز 6 - ئەسىرنىڭ ئۆزىدىلا قىز - ئوغۇللارنىڭ تەلىم - بىلىم ئېلىشتا ئوخشاش ھوقۇققا ئىگە ئىكەنلىكىنى جاكا قىلىپ: «ئوقۇش، ئوقۇش ئەر بولسۇن،ئايال بولسۇن، ھەر بىر مۇسۇلمان ئادەم ئۈچۈن پەرىزدۇر» دەپ بەلگۈلىگەنلىكى مەلۇمغۇ!..

- بىز ئۈچ ژىل ئۈزۈلمۈك بىلىم ئېلىپ، - دەپ ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى مەرىپەتچى ئانا، - 1941 - ژىلى گىمنازىيەنى ئۇتۇقلۇق تاماملىدۇق. بىر نەچچىمىز، جۈملىدىن، مەن ئەلا دەرىجىدە تۈگەتتۇق. شۇنىڭدىن بۇيان مانا 63 ژىل ئۆتۈپتۇ. ۋاقىت نېمە دېگەن ئالدىراڭغۇ دېسىڭىزچۇ! خۇلاسە، گىمنازىيەنىڭ قىزلار سىنىپىنى تاماملىغان بىز، 16 قىز غۇلجا شەھىرىدىكى مەكتەپلەردە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلىدۇق. مەن دوستۇم ھەجەرخۇۋى بىلەن ئۈچ دارۋازا مەكتىۋىدە 15 ژىل ئۇستازلىق قىلدۇق. گىمنازىيەدىن ئۆچۈم بولغان سەلىمە تۇرسۇن غۇلجىدىكى «نەمۇنە» مەكتىۋىدە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلەپ، كېيىنرەك غۇلجا قىزلار تولۇق ئوتتۇرا مەكتىۋىدە مۇدىر بولغان بولسا، پاتەم سادىق دەسلەپ سۈيدۈڭ ناھىيەسىدە مۇئەللىم، ئەللىكىنچى ژىللاردىن كېيىن شۇ ناھىيەگە ھاكىم بولۇپ خىزمەت قىلدى. ئەندى خەلىپەم تۇختى ئاۋال مۇئەللىم بولغان بولسا، كۆپ ئۆتمەي، غۇلجا شەھەرلىك ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى لاۋازىمىدا پائالىيەت كۆرسەتتى. ئەمدى 16 قىزنىڭ ئۈچى ئالمۇتىدا ياشاۋاتىمىز. ئەپسۇس، مائارىپ ساھاسىدا 20 ژىل ئەمگەك قىلغان سەپداشىمىز نامىنە غوپۇر دۇنيادىن ئۆتتى. مەن 16 قىزنىڭ بىرى، غۇلجىنىڭ دەسلەپكى قىزلىرىدىن بولغىنىم بىلەن پەخىرلىنىمەن! مەرىپەتكە 44 ژىل ئىشلىگەن سىنىپداش قازاق قىزى سارا ئاڭجاربىق قىزى [illegible] ھازىر ھاياتى، ئالمۇتىدا تۇرىدۇ. ئىچىنىشلىق بىر يېرى، 1949 - ژىلدىن تارتىپ ئەخمەتجان قاسىمىي نامىدىكى ئىلى بىلىم يۇرتى بولۇپ، مەرىپەت ساھاسىدىكى ئىزگۈ پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرغان مۇقەددەس گىمنازىيە دەھشەتلىك «مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى» قەبىھ ژىللىرىنىڭ بوران - چاپقۇنىدا يەر بىلەن يەكسەن بولغان! بۇنى ئاز دەپ، ئۇنىڭ ئورنىغا خىتاي مەكتىۋى قۇرۇلۇپتۇ! نېمە دېگەن زورلۇق - زومبىلىق بۇ؟! ياش ئەۋلاتنى يەنىلا مەرىپەتتىن چەتلەشتۈرۈشنى مەخسەت قىلغان كوممۇنىست خىتايلار ئەندىلىكتە مەكتەپلەرنى پۈتۈنلەي خىتايلاشتۇرۇشنى ژۇرگۈزۈۋېتىپتۇ. بۇنىڭدىن ئاشقان ئاخماقەنە قارامىلىق بارمۇ؟!» دەپ ئېغىر خۇرسىنغان ئانا ھېكايىسىنى ئاخىرلاشتۇردى. بىز سوھبەتدىشىمىزنىڭ زېھن - خاتىرىسىگە قايىل بولدۇق.

رۇقىيەم ئىمىروۋالار ئائىلىسى 1955 - ژىلى قازاقستانغا كۆچۈپ كەلدى. رۇقىيەم ھەدە ئىشلەپ چىقىرىش ئورۇنلىرىدا ئون ژىل ئىشلەپ، 1972 - ژىلى ھۆرمەتلىك دەم ئېلىشقا چىققان بولسا، يولدىشى مۇتەللىپ ئاكىمۇ تىببىي ساھادا ئەمگەك قىلىپ، دەم ئېلىشقا چىققان (ئۇ 1981 - ژىلى ئالەمدىن ئۆتكەن). 1946 - ژىلدىن ئۇي - ئوچاق بولۇپ ئىناق، خاتىرجەم ئۆمۈر سۈرگەن ئاتا - ئانىلار 3 - ئوغۇل، 4 قىز ئۆستۈرۈپ تەربىيلەپ، قاتارغا قوشتى.

80 داۋاندىن ئاشقان رۇقىيەم ئانا ئائىلە ئالبومىدا ساقلاپ ژۈرگەن قەدىناس فوتو - سۈرەتلىرىنى بىزگە كۆرسەتتى.

ئابلىمىت ھەمرا.
ئالمۇتا شەھىرى.

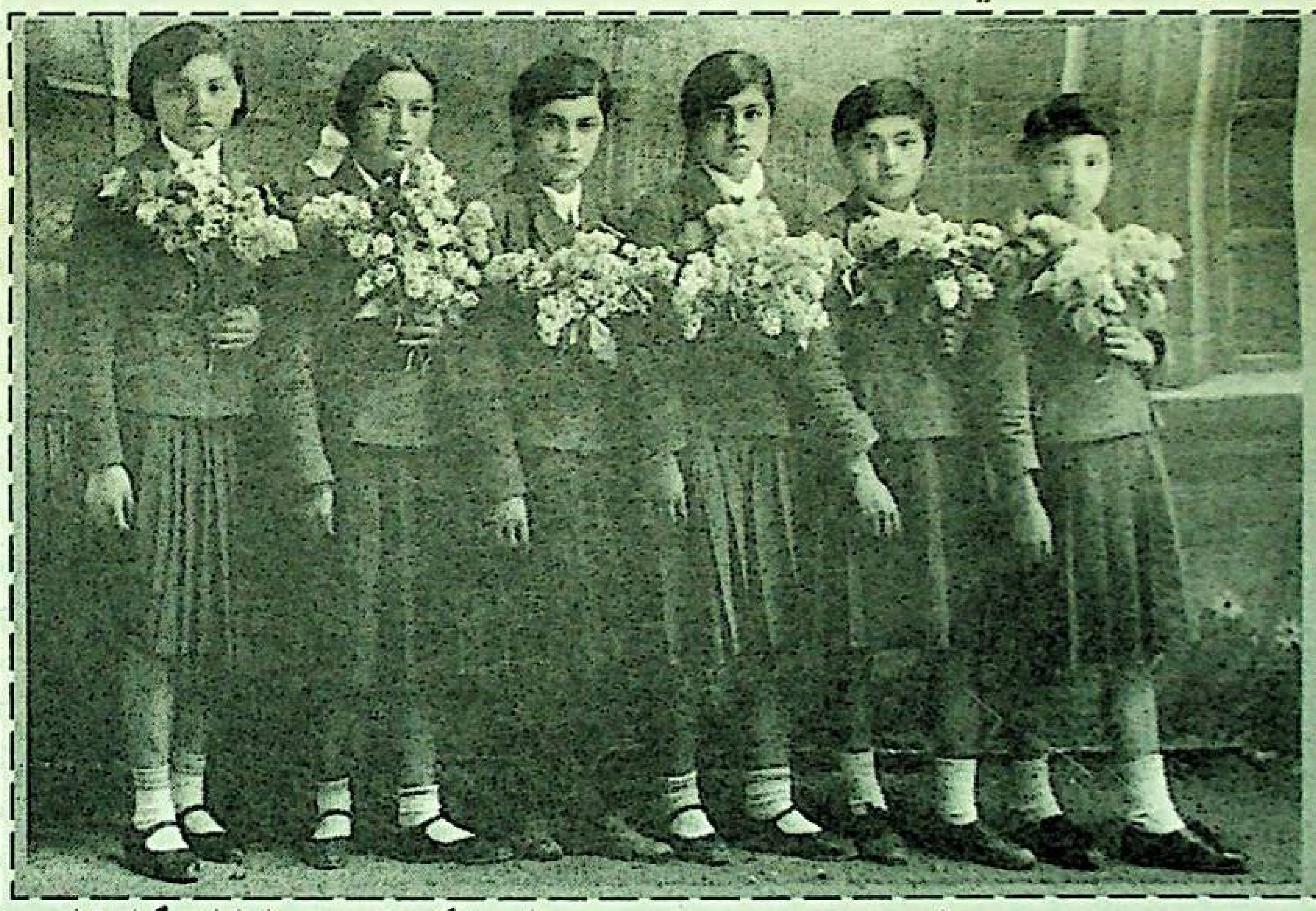

سۈرەتلەردە: 1. رۇقىيەم ئىمىروۋا (ئەللىكىنچى ژىللىرى چۈشكەن سۈرەت، ئالمۇتا). 2. ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىنىڭ بىر توپ ئوقۇغۇچىلىرى. سولدىن ئۈچىنچى رۇقىيەم ئىمىر قىزى. (1941 - ژىل، غۇلجا).

ئەگەر كېلەچىكىمىزنى ئويلىساق

س س س ر ئىمپېرىيەسى پارچىلىنىپ قازاقستان ئۆز مۇستەقىللىقىنى ئالغاندىن كېيىنكى 12 ژىل ئىچىدە جۇمھۇرىيەتتە چوڭ ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. قازاقستاننىڭ ئاساسىي قانۇنىدا قازاق تىلى دۆلەت تىلى دەپ بەلگۈلىنىپ، جۇمھۇرىيەتتە ياشايدىغان باشقا خەلقلەرنىڭ تىللىرىغىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈش، تەرەققىي ئەتكۈزۈش ۋە غەمخورلۇق قىلىش يولىدا مەلۇم ئىشلار قىلىنىۋاتىدۇ. بىيىل 16 - ئاپرېلدا سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر ۋە يېزا ئىگىلىگى خادىملىرى جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر ئاسسوتسىياتسىيەسى ۋە مىللىي زىيالىلار تەرىپىدىن ئويۇشتۇرۇلغان ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ مۇئاماملىرىغا بېغىشلانغان ئىلمىي - ئەمەلىي كونفېرېنسىيە بولۇپ، ئۇنىڭدا ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنى ساقلاپ قېلىش، رىۋاجلاندۇرۇش ۋە ئەڭ مۇھىمى ئۇيغۇر بالىلىرىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇتۇشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈش مەسىلىلىرى قارالدى.

ئەگەر بىز ئۆزىمىزنى مىللەت سۈپىتىدە ساقلاپ قېلىشنى خالايدىكەنمىز، كېلەچىكىمىزنى ئويلايدىكەنمىز، بىز ھەممىمىز ئۇملۇشۇپ ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنى ساقلاپ قېلىشقا، بالىلىرىمىزنى، نەۋرىلىرىمىزنى ئۆز ئانا تىلىمىزدا ئوقۇتۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشىمىز ئەسلى مۇددىئا بولغان بولار ئىدى. ئىنساننىڭ بارلىق كۆلپەتلىرى نادانلىقتىن، ئوقۇمىغانلىقتىن بولىدىغانلىقى مەلۇم. ئەگەر مىللىي مائارىپىمىز رىۋاجلانمىسا، بىزنىڭ بالىلىرىمىز ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە ئوقۇمىسا يەنە بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن بىز ماڭقۇرتلارغا ئايلىنىپ كېتىشىمىز مۇمكىن. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن بىيىل ئوقۇشقا بارىدىغان بالىلىرىمىزنى، نەۋرىلىرىمىزنى ئۇيغۇر مەكتەپلىرىگە بېرەيلى، كېلەچەك ئەۋلادىمىز ئۆز ئەجداتلىرىنىڭ ئۇلۇغ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىدىغان بولسۇن.

ھەسەنغوجا ئەخمەدۇللايېۋ.
ئالمۇتا شەھىرى، دىرۇژبا مەھەللىسى.

تارىخىي شەخسلەر

خوجىنىياز ھاجى تۇغرىسىدا ئەسلىمە

1890 - ژىللاردا قۇمۇل ۋاڭى شاھمەخسۇتنىڭ چارۋىلىرىنى باقىدىغان 200 ئائىلىلىك موڭغۇل چارۋىچى قۇللار قۇمۇل ۋاڭىنىڭ فېئوداللىق قۇللۇق تۈزۈمىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەردى. ئۇلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشىگە شەرقىي تاغ ئارا تۈرۈك دېگەن يەردىن ئىبارەت لامانى، غەربىي تاغ ئارا تۈشارىلا تېغى بىلانبۇلاق دېگەن يەردىن كوك لامانى (موڭغۇللارنىڭ دىنىي زاتلىرى) «ۋاڭغا قارشى تۇردى» دېگەن نام بىلەن زىنداندا تاشلاپ قويۇپ بەرمىگەنلىكى، شۇنىڭدەك قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئۇستىدىكى مال، ۋاڭ، ئاش تولەتكۈلىرىنىڭ ۋىلىدا ئېغىرلاشقانلىقى، بۇنىڭ سىرتىدا يەنە ئۇرۇق ئاۋات - سىلىقلارنىڭ كويمىگەنلىكى سەۋەب بولغاندى. ۋاڭ ئوردىسى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن تاققا ئەسكەر ئەۋەتكەندە، ئوقيا، ساغىل، تاش، تاش ئاغامچا قاتارلىق ئاددىي قوراللار بىلەن قوراللانغان قوزغىلاڭچى موڭغۇل چارۋىچى قۇللار مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى غەربىي تاغدا تۇرۇشلۇق 800 دەك ئائىلە تاشقى موڭغۇلىيەگە، شەرقىي تاغدا تۇرۇشلۇق 100 دەك ئائىلە گەنسۇ، چىڭخەي تەرەپلەرگە قېچىپ چىقىپ كەتتى. قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋاڭ ئوردىسى موڭغۇللارغا ھېسداشلىق قىلغان ئۇيغۇر، قازاق چارۋىچىلاردىن بىر مۇنچىسىنى تۇتۇپ، بەزىلىرىنى قۇمۇل شەھىرىدە جادۇدا دارغا ئېسىپ ئۆلتۈردى. بەزىلىرىنى زىندانغا تاشلىدى. ئالغانلىرى قۇل ياكى يېرىم قۇللىققا ئايلاندۇردى. تارىختىن قارىغاندا ئېچكىلىچىلىق قىلىنىدىغان دېھقان بەھرىم ئىمىنىياز بىلەن قىزىل يوتا سىيتىلار ۋاڭنىڭ 500 دەك تومۇز قويى، ئابلەز مەمەتنىياز 800 دەك تومۇز جىلقىسىنى باقىدىغان قۇل ئىدى. ئابلىدانلىقتىكى، خوجىنىياز ھاجى ئەينە شۇ ئۇچ دۆلەت قۇللۇقىغا توتى قۇللار دوغىلى ئىمىنىيازنىڭ ئۇنجى ئوغلى بولىدۇ.

خوجىنىياز كىچىكىدىن تارتىپلا ھوشيار ھەم ۋۈرەكلىك چوڭ بولدى. ئۇنى دادىسى ئۆز مەھەللىسىدىكى مەمەتنىيازنىڭ تەڭ ياشلىق ئوغلى قۇربان بىلەن بىرلىكتە يەتتە يېشىدىن 17 يېشىغىچە، قۇمۇل شەھەر خانىلىق مەدرىسىدە ئوقۇتۇپ خەت ساۋاتىنى چىقىرىدۇ.

شۇ مەزگىلدە قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئەۋرىسى بېشىر شاھزادە مۇ مەدرىسىدە ئوقۇيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن خوجىنىياز بىلەن بېشىر شاھزادە ئوتتۇرىسىدا ساۋاقداشلىق مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى.

شۇ ۋاقىتلاردا قۇمۇل ۋاڭىنىڭ بېكىتمىسى بويىچە بارلىق قۇللارنىڭ باللىرى 18 ياشقا توشقاندا قۇللۇق تىزىملىغا ئېلىناتتى. ئىمىنىياز، مەمەتنىيازلار ئۆز ئوغۇللىرىنى قۇللۇقتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، 17 يېشىدىلا ئۆز مەھەللىسىدىكى سۈزۈر دېگەن قۇلنىڭ چوڭ قىزىنى مەمەتنىيازنىڭ چوڭ ئوغلى قۇربانغا، كىچىك قىزىنى ئىمىنىيازنىڭ ئوغلى خوجىنىيازغا توي قىلىپ، ئۇلارنى توي ئالدىدا توي ئۇچتۇرۇپ ئابرىپ قويغان، شۇ ئۈنۈل بىلەن «بالام ئايرىلىپ چىقىپ كەتكەن» دەپ بالىنى قول بولۇشتىن ساقلاپ قالغانىدى.

1907 - ژىللىرى بولسا كېرەك، 2 - ئايدا ئىمىنىياز چاپنىڭ ئائىلىسىگە نۆۋەت بويىچە شىكشىشاغا ئوتۇن - سامان ئېلىپ بېرىش ئالۋىنى چۈشىدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا ئىچكىرىدىن ئەسكەرلەر ئۆزلۈكسىز چىقىپ تۇراتقاچقا، مۇنداق ئالۋانلار كۆپلەپ بولۇپ تۇراتتى.

ئىمىنىياز بەش ئىشەككە ئوتۇن ئارتىپ ئوغلى خوجىنىيازنى شىكشىشاغا ئەۋەتىدۇ. كىچى بولىدۇ ۋە ئوغلىغا 20 كۈنلۈك ئوزۇق تەييارلاپ بېرىدۇ. يولدا لازىم بولار دەپ بىر سەر تەڭگە بېرىپ، ئۆز مەھەللىسىدىن شىكشىشاغا ئوتۇن - سامان ئېلىپ بارىدىغان خان خوتۇن دېگەن بىر ئادەمگە ئۇنى ھاۋالە قىلىدۇ. ئۇلار نورىدا بىگى ئىسھاق باشچىلىقىدا 250 كىلومېتىر يولنى يەتتە كۈندە بېسىپ، ئېلىپ بارغان نەرسىلىرىنى شىكشىشادىكى جازىغا تاپشۇرۇپ قايتىدۇ. يولدا كېلىۋاتقاندا، چولدە ئۇچ كېچە - كۈندۈز قاتتىق جودۇن بولۇپ، بوران چىقىپ قار ياغىدۇ. ئادەم ۋە ئۇلاغلار چولدە ئامال قىلالماي، 50 كە يېقىن ئىشەك ۋە بىرمۇنچە ئادەم توڭلاپ ئۆلدى. شۇ قاتتىق بوراندا كۈنۇ تەرەپتىن بەش ھارۋۇدا كېلىۋاتقان 15 ئەسكەر ۋە ھارۋىكەشلەر بولۇپ

20 گە يېقىن ئادەم توڭلاپ ئۆلىدۇ. ئىسھاق بۇ يولدا كۆپ ژۈرگەن تەجرىبىلىك ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈن، توخسۇن ۋە خوجىنىياز بىلەن مەھكەم گەرەلىشىپ مېڭىپ، ئۇلۇغ خەۋپلىك قارشى كەتتىي كۈرەش قىلىش نەتىجىسىدە ئۆزلىرىنى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ.

بوران توختاپ ھاۋا ئېچىلغاندىن كېيىن ئۇلار يول تېپىپ ئاچچىقسۇ جازىسىغا كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. جازىدىن ئادەملەر بېرىپ ئۆلگەنلەرنى كومۇپ، ھارۋا، تاغار، ئارقان قاتارلىق نەرسە - كېرەكلەرنى ئېلىپ قايتىپ كېلىدۇ. شۇ ئارىلىقتا شىكشىشادىن «توڭلاپ ئۆلگەن ئەسكەرلەردە 50 سەر تەڭگە، ئىككى جىڭ ئەپيۇن بار ئىدى، شۇلارنى تېپىۋىلىڭلار» دېگەن خەۋەر كېلىدۇ. خەۋەرگە بىنائەن جازىدىن ئادەم كېلىپ، توڭلاپ ئۆلگەن ئەسكەر ۋە باشقىلارنى ئاختۇرۇپ كورسە، بىر ئاز قەغەز پۇل، ئازغىنا ئەپيۇن ۋە ئەپيۇن چىرىغى قاتارلىقلاردىن باشقا نەرسە چىقمايدۇ.

ئۇلار ئۆلمەي ساق قايتىپ كەلگەن ھېلىقى ئۈچ كىشىدىن گۇمانلىنىپ ئاختۇرىدۇ. خوجىنىيازنىڭ خۇرجۇنىدىن بىر سەر كۈمۈش تەڭگە چىقىپ قالىدۇ (بۇ پۇلنى خوجىنىيازنىڭ ئاتىسى شىكشىشاغا ژۈرۈش ۋاقتىدا يولدا لازىم بولۇپ قالار دەپ بەرگەندى).

جازىدىكىلەرنىڭ خوجىنىيازغا گۇمانى تۇغۇلىدۇ. ئۇلار « 50 سەر تەڭگە بىلەن ئەپيۇنلارنى سەن ئاپسەن، نەگە تىقىپ قويدۇڭ؟ تاپشۇرۇپ بەرمىسەڭ سېنى قويۇپ بەرمەيمىز» دەپ سوراق قىلىدۇ ۋە ئۇنى ئېلىپ قېلىپ ئىسھاق بىلەن توخسۇننى قويۇپ بېرىدۇ. ئىسھاق ئۆيىگە يەتمەستىنلا يول ئۈستىدە ئاغرىپ ئۆلۈپ كېتىدۇ.

جازىدىكىلەر خوجىنىيازنى كېچىسى جازىنىڭ ئاتلىرىغا قارىتىپ قويۇشىدۇ، كۈندۈزى جاڭگالدىن ئوتۇن توشۇپ ئىشلىتىدۇ. ئۇنىڭغا ئاش ئورنىغا ئاران ئۆلمىگۈدەك نان بېرىدۇ. خوجىنىياز ئۇنى كومەچ قىلىپ يەيدۇ.

ئارىدىن ئىككى ئاي ئۆتكەندە قۇمۇللۇق سودىگەر خۇيزۇ ماچاڭ ھاجىمنىڭ سودا مالىرىنى ئەنجۇدىن ئېلىپ ماڭغان ھارۋىلار ئاچچىقسۇ جازىسىدا توختايدۇ. بۇلارمۇ ئاتلىرىنى خوجىنىيازغا باقتۇرىدۇ. كەچلىكى ماچاڭ خوجىنىياز بىلەن سۆزلىشىپ ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندا، ھارۋىكەشلەرنىڭ: «قورايدىكى تاغچىلار ۋاڭغا قارشى چىقتى. ئۇلار ھازىر تاغدا ۋە شەھەردە ۋاڭ ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇشۇۋاتىدۇ» دېگەن سۆزلىرىنى خوجىنىيازمۇ ئاڭلاپ قالىدۇ.

خوجىنىياز شۇ كېچىسىلا بىر ھارۋىكەشنىڭ ھارۋىدىكى جۇۋىسىنى، جازىدىكى ئاتلارنىڭ ئىچىدىن تاللاپ بىر دانە ياخشى ئاتنى منىپ قاچىدۇ. ئۇ ئۆز يۇرتىغا قايتماستىن، ئۈچ كېچە - كۈندۈز يول ژۈرۈپ «خوتۇنتام» دېگەن قىشلاق ئارقىلىق قورايغا بارىدۇ.

بۇ يەردە ئىسمائىل تورىياق، ياقۇپ تورىياقلار رەھبەرلىكىدە 300 دەك تاغ خەلقى ۋاڭنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىگە، زۇلۇم - ئېكسپلاتاتسىيەسىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خوجىنىياز ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ

ئالدۇرۇپ قوزغىلاڭغا قاتنىشىدۇ.

ياش، زېرەك، قورقماس كەلگەن خوجىنىياز بىر قانچە قېتىملىق سوقۇشتا ئۆزىنى كۆرسىتەلىگەنلىكى ئۈچۈن، ئىسمائىل تورىياق ئۇنى ئۆزىگە مۇئاۋىن باشلىق قىلىدۇ. (تومۇر خەلپە مۇشۇ قوزغىلاڭچىلار ئىچىدىكى مۇھىم كىشىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، خوجىنىياز بىلەن تومۇر خەلپە شۇ يەردە تونۇشىدۇ).

قۇمۇل ۋاڭى ئۆز ھەربىي دائىرىلىرى ھەر خىل ئالدامچىلىق ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ بۇ قوزغىلاڭنى باستۇرغاندىن كېيىن، خوجىنىياز يەككە - يېگانە ھالدا ئاتلىق ئۆز يۇرتى «تارانتى» غا قېچىپ كېلىپ ساۋاقدىشى ھەم باجىسى قۇربانىنى تاپىدۇ. قۇربان ئۇنى جىلغا قىشلىقى «دەرگۆتكە» دېگەن يەرگە ئېلىپ بېرىپ يوشۇرۇپ قويىدۇ. بۇ قىش ۋاقتى بولۇپ، قۇرباننىڭ جىلغانلارنى بىر ئايدا ئۈچ قېتىم يوقلاپ بېرىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، خوجىنىيازغا ئوزۇق - تۈلۈك يەتكۈزۈپ تۇرىدۇ. خوجىنىياز ئۆزى يالغۇز تاغ ئىچىدە ژۈرۈپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. بۇ ئەھۋالنى قۇربان بىلەن خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئىگە بىلىدۇ.

بىر ئايلار ئۆتكەندىن كېيىن ۋاڭ: «خوجىنىيازنى تېپىپ بەرسەڭ» دەپ خوجىنىيازنىڭ دادىسى ئىمىنىيازنى تۇتۇپ قىستىغان ئالىدۇ. شۇنداقتا خوجىنىيازنى ئىزدەش ھەققىدە پۈتۈن قۇمۇل رايونىغا ئېلان چىقىرىدۇ. ئېلاندا مۇنداق لار تەرپىلەنگەن:

«خوجىنىياز شارلا تېغى، تارانتى تېغىدىن، ئىمىنىياز قۇلنىڭ ئوغلى. ئۇ شىكشىشاغا بولى ئاچچىقسۇ جازىسىدىن ھوكۇمەتنىڭ 50 سەر تەڭگىسى بىلەن ئىككى جىڭ ئەپيۇنىنى، جازىنىڭ ئېگىز تۇغۇدۇلۇق بىر دانە ئات ۋە جۇۋىلىرىنى ئېلىپ قاچقان بىر ئادەم، قوراي تاغلىرىدا تورياقلار قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ مۇھىم ئادىمى».

«خوجىنىياز 20 - ياش، بويى پاكار، يۈزى دوملاق، كۆزى دۈگىلەك، قويۇق قارا قاش ئادەم».

«خوجىنىيازنى تۇتۇپ كورۇدۇم دەپ خەۋەر قىلغان كىشىگە ئۈچ يامبۇ ياكى ئۈچ ئات، تۇتۇپ بەرگەن كىشىگە 12 دانە يامبۇ ياكى 12 ياخشى ئات مۇكاپات بېرىلىدۇ». (ئۇ چاغلاردا بىر يامبۇغا بىر ياخشى ئات، ئىككى ياشلىق قويدىن 40 دانىنى سېتىۋالغىلى بولاتتى).

بۇ ئېلان قۇمۇل يەرلىرىنىڭ ھەممە جايىغا تارقىلدى. ئېلانى كورگەن، ئاڭلىغان بەزى كىشىلەر ئېلاندا ۋەدە قىلىنغان يامبۇ، ئاتلارغا قىزىقىپ، خوجىنىيازنى تۇتۇپ بېرىش كويىغا چۈشىدۇ. گۇمان قىلغان تاغلارغا قوغلاپ قىلماقچى بولۇپ باھانە بىلەن بېرىپ ئىزدەيدۇ، سۈرۈشتە قىلىدۇ. بۇنداق شارائىتتا خوجىنىيازنى ساقلاشقا ئامالسىز قالغان قۇربان خوجىنىيازنىڭ ئانىسى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، خوجىنىيازنىڭ ئانىسى «تۇرپاندىكى تۇيۇق غوجام مازىرىغا زىيارەتكە بارىمەن» دېگەن نام بىلەن خوجىنىيازنى سەھرا قويلۇق تاغلىرى ئارقىلىق تۇرپانغا ئېلىپ كېتىدۇ. تۇرپانغا كەلگەندە خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئۆزلىرىنى «بىز توخسۇندىن كەلدۇق، توخسۇندىكى نىياز شاگىرۇتنىڭ ئوقىنى بولىمىز، تۇيۇق غوجامنى زىيارەت قىلىمىز» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. خوجىنىيازنى ئاستانىدىكى مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرگۈزۈپ قويۇپ، ئۆزى قۇمۇلغا قايتىپ كېتىدۇ.

خوجىنىياز مەدرىسىدە مەخسۇت ۋە ماموتلار ھەم باشقا تالىپلار بىلەن تونۇشۇپ، توخسۇنلۇق «ئىسھاق» دېگەن نام بىلەن بىر ژىل ئوقۇيدۇ.

قۇمۇلدىن خوجىنىيازنىڭ دېرىكىنى ئالالمىغان ۋاڭ ئېلانىنىڭ نۇسخىسىنى لۈكچۈن ۋاڭىغا، ئۈرۈمچى ھوكۇمەت دائىرىلىرىگە يوللاپ خوجىنىيازنى تۇتۇپ بېرىشكە ھاۋالە قىلىدۇ. بۇ ئېلان لۈكچۈن، تۇرپان، ئاستانە، توخسۇن، ئۈرۈمچىلەردە جاكالانغاندىن كېيىن، ئاستانىدىكى بەزى كىشىلەر مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان «توخسۇنلۇق ئىسھاق» دېگەن تالىپتىن گۇمان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئورۇنمۇ خەۋپلۈك بولۇپ قالىدۇ.

بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ھەرەمگە بېرىشقا تەييارلىق قىلىپ، شۇ باھانىدا ئوغلى خوجىنىيازنى ھەرەمگە ئېلىپ كەتمەكچى بولىدۇ. بۇ ئايال قۇمۇلدىن تۇرپانغا كېلىپ توخسۇننىڭ «ئىلانلىق» دېگەن يېرىدىن ھوشۇر مەگىلىك دېگەن كىشىنىڭ ھەرەمگە ماگماقچى ئېكەنلىكىنى ئاڭلاپ، خوجىنىيازنى ئېلىپ توخسۇنغا بارىدۇ. بۇ يەردە ھوشۇر مەگىلىك ۋە باشقا ھاجىلارغا سەپەرداش بولۇپ ھارۋا بىلەن قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردە ئاز ۋاقىت تۇرغاندىن كېيىن، تويلانغان ھاجىلار تاشقۇرغان ئارقىلىق يولغا چىقماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئوغلى خوجىنىيازغا مۇنداق دەيدۇ: «مەن ھەرەمگە بارمايمەن، بىللە بارايدېسەم پۇلىمىز ئىككى كىشىگە يەتمەيدۇ، سېنىڭ قايتىپ كېلىشىڭمۇ يەتمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى سەن كېتىشىڭ كېرەك. چۈنكى، بېشىڭدا ئۆلۈم خەۋپى بار. ھەج تاۋاپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن قايتىپ كەلمەستىن، شۇ يەردە ئىشلەپ جېنىڭنى بېقىپ تۇر. بىر - ئىككى ژىلنى ئۆتكۈزۈپ يۇرت تىنچىغاندا مەن ئۆزەم بېرىپ ئاندىن سېنى قايتۇرۇپ كېلەمەن، ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلغۇچە يەنە ھازىرقى ئاتىڭنىڭ بىلەن ژۈرگىن» دەپ تاپشۇرىدۇ.

باشقىلارغا بولسا: «ئوغلۇم ئىسھاق سىلەر بىلەن كېتىدۇ. ئىككىمىز بارايلى دېسەك پۇلىمىز يەتمەيدىكەن. شۇڭا مەن قايتىپ كېتىمەن. ئوغلۇم ماڭا قىلىدىغان خىزمەتنى سىلەرگە قىلسۇن» دەپ ھوشۇر مەگىلىككە تاپشۇرىدۇ.

خوجىنىياز ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىپ ھاجى بولىدۇ، قايتىش ئالدىدا «پۇلۇم يەتمەيدۇ» دەپ، ئانىسىنىڭ تاپشۇرۇغى بويىچە قايتمايدۇ. ئۇ يەردىكى مەدىكار بازىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن قەشقەردىن بېرىپ ئۇزۇن ۋاقىت شۇ يەردە توختاپ يەرلىك بولۇپ قالغان ياقۇپ ھاجى ئىسىملىك كىشىنىڭ خورمىلىق بېغىدا ئۈچ ژىل يالىنىپ ئىشلەيدۇ.

4 - ژىلى ئۇيغۇرلار دىيارىدىن يەنە ھاجىلار باردۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇمۇللۇق ھاجىلارمۇ بار ئىدى. ئۇلارغا تونۇشلۇق بەرمەستىن يۇرت ئەھۋاللىرىنى سوراپ ئۆزى توغرىسىدىكى ئېلانلارنىڭ بېسىقىپ قالغانلىقىنى بىلىپ، ياقۇپ ھاجى ۋە ئابدۇللا ياقۇپنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ شۇ ژىلى قەشقەرلىك ھاجىلار بىلەن ئۇيغۇرستانغا قايتىپ كېلىدۇ. قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپانلاردا ئاز ۋاقىت ئىشلەپ ژۈرۈپ، ئۆز يۇرتى قۇمۇل تاراتىغا قايتىپ كېلىپ، باجىسى قۇرباننىڭ ئۆيىدە ئات بېقىشقا ياردەملىشىپ سۇقۇنۇپ ژۈرىدۇ.

شۇ ژىللىرى تومۇر خەلپە ۋاڭنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىگە ۋە زۇلۇمغا قارشى 400 دىن ئارتۇق كىشى بىلەن قوراللىق قوزغىلاڭ كوتەرگەندى. خوجىنىياز ھاجى بۇ قوزغىلاڭغا ئىشتىراك قىلىدۇ.

بۇ قوزغىلاڭ كېلىشىم بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. تومۇر خەلپە ئۈرۈمچى ھوكۇمىتى ۋە قۇمۇل ۋاڭى بىلەن قىلغان توختامغا بىنائەن ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بولسا تاغدا قالىدۇ. بىر ژىلدىن كېيىن ئۈرۈمچىدە تومۇر خەلپە نابۇت قىلىنغاندىن كېيىن، قۇمۇل ۋاڭى تاغدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قالدۇقلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئۈرغۈن ئەسكەر ئەۋەتىدۇ. ئىككى ئوتتۇرىدا ئېغىر سوقۇشلار بولىدۇ. بۇ سوقۇشلارغا خوجىنىياز ھاجى رەھبەرلىك قىلىدۇ. قورال - ياراق، ئوق - دورا ۋە باشقا نەرسە - كېرەكلەرنىڭ كامچىل بولۇشى سەۋەبلىك تاغلىقلار يېڭىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئەسكەرلەرنى تارقىتىۋېتىپ، ئۆزى يالغۇز باجىسى قۇرباننىڭ يېنىغا قېچىپ بارىدۇ. قۇربان ئۇنىڭغا: «ھازىر ھەممىمىزنىڭ بېشىدا ئۆلۈم خەۋپى بار، شۇڭا مەن سېنى كورمىدىم، سەن مېنى كورمىدىڭ، ئەگەر باشقا كىشىلەر بىلىپ قالسا، بىزنىڭ بېشىمىزغا ئۆلۈم بىلەن زىندان تەييار، مەن ساڭا ئىككى ئات بېرەي. نەگە بېرىپ بولسىمۇ جېنىڭنى ساقلا» دەيدۇ. ئاندىن مەسلىھەتلىشىپ ئاۋال باركول قازاق ئېچىگە، ئاندىن ئالتايغا، ئېھى كېلىپ قالسا، تاشقى موڭغۇلىيەگە كەتمەكچى بولىدۇ. قۇربان خوجىنىيازھاجىغا ھەمراھ بولۇپ كېچىلەپ ژۈرۈپ، قار - مۇز بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدىغان تەگرى تاغلىرىنىڭ قۇرلۇق داۋىنىدىن ئۆتكۈزۈپ باركۆل تەۋەسىگە يولغا سېلىپ قويىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى داۋاملىق «ئىسھاق» دېگەن ئىسىم بىلەن ژۈرىدۇ. ئالتايدىن باركولگە كېلىپ قالغان قازاق چارۋىچىلار بىلەن سوزلىشىپ، ئالتاينىڭ يەر ئەھۋالىنى ئېگىلەيدۇ، ئاندىن: «ئالتاينىڭ چىككىل دېگەن يېرىدە ئاكام بار، شۇنى ئىزدەيمەن» دەپ ئالتايلىق «قامزا» دېگەن قازاق ژىگىتنى (بۇ ژىگىت ئەسلىدە قۇمۇل، ئالتاي ئارىلىقىدا قاتناپ ژۈرگەن) ھەمراھ قىلىپ ئالتاينىڭ چىككىل ناھىيەسىگە بارىدۇ. ئۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا «قامزا» ئۆزىنىڭ توكۇر بايتىلىنى تاشلاپ قويۇپ، خوجىنىيازنىڭ ئىككى ئېتىنى ئېلىپ تىكىۋېتىدۇ. خوجىنىياز ئامالسىز شۇ قىشلاقتىكى «ئالىپ» ئىسىملىك چارۋىدارنىڭ ئۆيىدە قويى باقىدۇ، ئالىپ بايغا ئۆزىنى: «مەن توخسۇنلۇق، ئېتىم ئىسھاق، ئالتايدا سۇلتان ئىسىملىك ئاكام بار. شۇنى ئىزدەپ كەلدىم» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. ژىللىق ئىش ھەققىنى بىر ئاتقا كېلىشىدۇ.

(ئاخىرى 6 - بەتتە).

بۈيۈك نامايەندىلەر

ئەلشىر ناۋائىي ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى

پۈتكۈل دۇنيا ئىلىم - پەن، سەنئەت ئەھلىگە تونۇلغان، جاھان ئەدەبىيات تارىخىغا بۈيۈك ھەسسە قوشقان، سۆز سەنئەتكارى ئەلشىر ناۋائىي تەۋەللۇد قىلىپ ھەم ياشاپ - ئىستىقامەت قىلغان ھىرات تەۋەسى ھەققىدە قىسقىچە توختالماي مۇمكىن ئەمەس. قەدىمىي كونا شەھەر «ھىرات مىلادىدىن ئىلگىرى ئىراندا يېزىلغان ئاۋېستا كىتاۋىدا قەيت قىلىنىشىچە، قەدىمكى گرېكلار ھىراتنى ئارسىيان دېگەن ۋە ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن تەرىپىدىن سېلىنغان ئالېكساندرىيە ئارىئون موشۇ جايغا ئورۇنلاشقان» - دەپ كۆرسىتىدۇ. ھىرات ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئەرەبلەر سۇلالىسى دەۋرىدە ساخلاپ قالغان. 1222 - يىلى چىڭگىز - خاننىڭ ئوغلى تولىخان ئۇ شەھەرنى ئىشغال قىلىپ، خەلقىنى تامام قىرىپ تاشلايدۇ. 14 - ئەسىردە بۇ يەرنى كۆردلار سۇلالىسى ئىگەللەپ، بىر قەدەر ئەسلىگە كەلتۈرگەن بولسىمۇ، 1383 - يىلى تومۇرىيلەر تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىپ، تەكرار ۋەيران قىلىنىدۇ ۋە ئاقساق تومۇرنىڭ ئوغلى شاھرۇھنىڭ ۋاقتىدا ھىرات ئىسلاھ قىلىنىپ، قورغانلىرى پۇختا ياسىلىدۇ. شەھەر ئىچىدە كاتتا مەدرىسە ۋە ئىمارەتلەر قەد راسلايدۇ. شاھرۇھ كۆرسەتمىسى بويىچە چوڭ كۇتۇپخانىدا ئەدەبىي، تارىخىي كىتابلار، قولىيازمىلار ساخلىنىدۇ، ئەدەبىياتشۇناس، تىلشۇناس ۋە تەسۋىرىي سەنئەتچىلەر ئەسەر، مىنىئاتيۇرلىرى تولۇپ، ئالىم ھەم ئەدىپلەرنىڭ مەدەنىي ماكانىغا ئايلانغان ئىكەن. شاھرۇھنىڭ سايائەتچىسى: شارافىددىن ئالىيازدى شاھرۇھنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئىبراھىم سۇلتان «زەپەرنامە» تارىخنى يېزىپ چىقىدۇ. ئۇ زاماندا ھىندىستان، ختايلاردىن كەلگەن مەدەنىي ۋە سودا ۋەكىللىرى، جۈملىدىن شاھرۇھ تەرىپىدىن ئۇ ئەللەرگە ئەۋەتىلگەن ۋەكىللەر باردى - كەلدىسى بولغان ئىكەن. ئەلشىرنىڭ ئاتىسى غىياسىددىن كىچىككىنە ئەشۇ ۋەكىللەر تەركىۋىدە ئۇ ئەللەرنى زىيارەت قىلغانلىقى قەيت ئېتىلگەن.

تومۇرىيلەرنىڭ ئىككىنچى مۇھىم مەركىزى سەمەرقەنت ھىراتتىنمۇ ئىلگەركى شەھەر بولۇپ، شاھرۇھنىڭ ئوغلى ئۇلۇغبەك ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ.

1447 - يىلى شاھرۇھ ۋاپات بولۇپ تەختكە ئۇلۇغبەك ئولتىرىدۇ. خۇراسان - ئوتتۇرا ئاسىيادا يېڭى ئۇرۇش پارتلايدۇ. ئىلىم - پەنگە بېرىلگەن ئۇلۇغبەك پۈتكۈل ھاياتىنى ئوبسېرۋاتورىيەگە بېغىشلايدۇ. بىراق شاھرۇھنىڭ تۇل قالغان ئايالى گوھەرشادخانىمنىڭ ئولتىرىلىشى تۈپەيلى مەرھۇمنىڭ ئوغلى ئابدۇلېتىپ مۇتەئەسسىپ روھانىلار ئىنىۋاسىغا قول چوماق بولۇپ، 1449 - يىلى ئۇلۇغبەكنى ئولتىرىدۇ. ئارىدا يېرىم يىل ئۆتمەي، ئابدۇلەتىپ ئۆزى ئولتىرىلىدۇ. قىسقىسى، تەخت - سەلتەنەت 1451 - 1457 - يىللىرى ئەبۇ سەئىد قولىدا بولىدۇ.

غىياسىددىن كىچىككىنەنىڭ ئاتىسىنى تومۇرىيلەردىن مىرزا بايقارانىڭ ئوغلى مەنسۇر ئىمگەن، يەنى مەنسۇر غىياسىددىن بىلەن ئىملداش بولغان ئىكەن.

ئەدەبىياتشۇناس دولەتشاھ 10 - 15 - ئەسىرلەردە ياشىغان 150 - تىن كۆپ چوڭ شائىر ۋە ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىدىن مىسال كەلتۈرۈپ يازغان كىتاۋىنىڭ «ئەمىر ئەلشىر زىكرىدە» دېگەن بابىدا «چاغاتاي ئۇلۇسلىرىدىن بولغان سۇلتان ئەبۇلقاسىم بابۇر ھۆكۈمرانلىغى دەۋرىدە غىياسىددىن ئۇنىڭ يېقىن كىشىلىرىدىن بولۇپ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلىش ۋە دۆلەتكە كېپىللىك غىياسىددىننىڭ ئىختىيارىدا بولغان. شۇڭلاشقا غىياسىددىن ھەر دائىم ئوغلى نىزامىدىن ئەلشىرگە پازىللىقنى ئۆگەتتى ۋە بارلىق ھىممىتى سائادەتمەن پەرزەنتىنى ئىلىم - ھۈنەر بېزەكلىرى بىلەن زىنەتلەشكە ھەم ھىدايەت نۇرلىرى بىلەن يورۇتۇشقا سەرىپ قىلاتتى. ئاتىسىدىن كېيىن ئەلشىر نادىر دەۋرانلىق، ئىززەت - تەمكىنلىك كۈرسىدا قارار تاپتى» - دېگەن ئىدى.

تارىخچى خاندەمىرنىڭ: «زەۋزەتۇس سافا» كىتاۋىدا: «ئەلشىرنىڭ بۈيۈك ئاتا - بوۋىلىرى قەدىمدىن ئۇ مەرشەيخ باھادىر ئىبنى ئومەر تومۇر كوراگان خاندانىنىڭ خاس كىشىلىرى جۈملىدىن ئىدى ۋە كوكۇلداشلىق مەنىسى ئېتىبار قەلىمى بىلەن ئۇنىڭ خاتىرلەۋھەگە پۈتۈلگەن ئىدى»، - دېيىلىدۇ.

شۇنىڭدەك «تارىخىي رەشىدى» - ياركەنت خانلىقىنىڭ ئىككىنچى پادىشاھى ئابدۇرېشىتخان نامىغا (1445 - يىلى) يېزىلغان كىتاپ مۇئەللىپى - مىرزا ھەيدەر دوغلات ئىبنى مۇھەممەت ھوسەيىن كوراگان «زىكرى مىر ئەلشىر» دېگەن ماۋزۇسىدا: «ئەلشىرنىڭ ئەسلى ئۇيغۇر باخشىلىرىدىندۇر. ئاتىسى غىياسىددىن كىچىككىنە باخشى ئاتىلار ئىدىلەر» - دېيىلگەن. (ئىمىن تۇرسۇن «ناۋائىي ھەققىدە» كىتاۋى 2 - 4 - بەتلەر) مەلۇمكى، باخشى قەدىمقى ئۇيغۇر تىلىدا ئۈچ خىل مەنىنى بىلدۈرىدۇ: 1) مۇئەللىم. 2) ئۇستاز، 3) ھېكىم - تېۋىپ.

ئەمىر تومۇر مەھكىمە ئىش قەغەزلىرى ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان ئىدى. يەنى نادىر ئەدىپ - شائىرلار پەرغانە، خارازىم ۋە ھىراتلاردا مەشھۇر ئىدى. ناۋائىي زامانىسىدا «مەشھۇر شائىر لۇتفىنى: «ئەرگىز كوزۇك» دېگەن غەزىلىدە: «ئۇيغۇر بولغاسىنىڭ مەلىكۇل كەلامى» (ئۇيغۇر تىلى سۆز پادىشاھى» دەپ تەرىپلىگەن.

شۇنىڭدەك يەكەننىڭ سەككىچى (ھازىر پەتچى) يېزىسىدىن ھىجرەت قىلغان سەككاكىلار ئائىلىسى ئاۋال خارەزىمدا، كېيىن ئالمالىق ۋە سەمەرقەنتتە ياشىغان ئىكەن. ناۋائىي: «مەجالسۇن نەفائىس» ناملىق ئەسەرىدە: «ئۇيغۇر ئىبارىلىرىنىڭ چىچەنلىرىدىن مەۋلانە سەككاكىي» - دەپ ئالاھىدە ھورمەت بىلەن تونۇشتۇرىدۇ. شۇنىڭدەك سەمەرقەنتتە: «كاشغەر ئەدەبىي تىلى» ئەنئەنىسى بويىچە ئەمىر تومۇر دەۋرىدە ئىجات قىلغان شائىر سەيفى قاتارلىق ئەدىپلەر ئۆتكەن. تۈركىيە تىلشۇناسلىرىدىن ئەخمەد جەپەر ئوغلىنىڭ ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ يازغان ئەسەرىدە: «ھۈلاكۇ ۋە تومۇر زامانىدىن باشلىنىپ، شاھرۇھ ھاكىمىيىتىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر خارازىمى، ئاتائىي، سەككاكى، مۇقىمى، يەقىينى، ئەمىرىي، گەدائىي، لۇتفى ۋە باشقا شائىرلارنى ساناپ ئۆتىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھەققىدە مۇنداق ئىزاھەت قىلىدۇ: ھەيدەر - «مەخرەتۇ ئەسرا» (سىرلار خەزىنىسى) نىڭ مۇئەللىپى بۇ ئەسەرنىڭ تۈركىي ھەرپلىرى بىلەن يېزىلغان 32 بېيىتنى رەشت رەخمەتي ئارات تەرىپىدىن نەشرگە تەييار-

لانغان... ۋە باشقىلار... ئۇ زاماندا ياشاپ ئىجات ئەتكەن ئەدىپلەر ئادەتتە مەھمۇت قەشقەرىي زامانىدىن تارتىپ ئۇيغۇرلارنىڭ قايسى ئۇلۇس، ئەلگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىزاھلاپ كەتمەي، پەقەت «تۈركىي تىلى» (تۈركى تىلى) دەپ بىلگەن.

نىزامىدىن ئەلشىر غىياسىددىن باخشى 1441 - يىلى 9 - فېۋرالدا (ھىجرىيە 884، رامزاننىڭ 7 كۈنى) ھىراتتا دۇنياغا كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئائىلىسى سۇلتان ھۈسەيىننىڭ ئاتا - ئانىسى بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولغاچقا ئەلشىر كىچىكىدىلا ھۈسەيىن بىلەن بىللە ئوقۇپ، بىر پارتىدا ئولتۇرۇپ مۇئەللىملەردىن ساۋاق ئالىدۇ. ئۇ ئائىلىسىدە ئەدەبىياتقا بولۇپمۇ شېئىرىيەتكە قىزىقىشى ئۈستۈن ئىدى. مىسالى ئۇنىڭ ئىككى تاغىسى: «بېرىنچىسى مىرسەئىد «قابۇلى» تەخەللۇسىدا تونۇلغان، ئىككىنچىسى مۇھەممەدئەلى باخشى مۇزىكانت، ئۆتكۈلدا ماھىر ھەم خۇشخەتتە شۆھرەت قازانغان - «غەرىبىي» تەخەللۇسىدا شېئىرمۇ يازغان ئىدى. ئەلشىرنىڭ ئىككى تۇققان ئاكىسى ھەيدار سەئىد ھەم شېئىر يازغان ئىدى. دېمەك، ئائىلىنىڭ ئەلشىرگە تەسىرى بولغانلىقى تەبئىي.

ئاتىسى ئەلشىرنى كىچىك ۋاقتىلىرىدىلا شائىرلار سورۇنىغا بىللە ئېلىپ بارغىنىدا ئۇنىڭدا شېئىرغا قىزىقىش ئۇرغۇپ ئىدى، بەلكى بىرمۇنچە شېئىرلارنى يادلىۋالاتتى. ھىراتتا نامى مەشھۇر قاسىم ئانۋارنىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولۇپ، ھىراتتا نامى مەشھۇر قاسىم ئانۋارنىڭ تەسىرى پەيدا بولغانلىقى ئۇنى تەسىرلەندۈرگەن. شۇڭلاشقا ئەلشىر ھەم پەيلەسوپ ئەمىر قاسىم ئانۋارنىڭ غەزەلى باشلىنىشىدىكى بېيتلىرىنى ئەلشىر 3 - 4 - ياشلىرىدىلا يادقا ئېلىۋالغان ئىكەن. بىر سورۇندا كىشىلەرنىڭ تەلۋى بويىچە مونۇ قۇرلارنى ئوقۇپ بەرگەن:

رىندىمۇ ئاشىقمۇ جاھانسازى جانى چاك،
بۇ داۋلەتنى غەمي تۈزى فىكرى جاھانچى پاك.
بىباك مېھرەۋەت دىلى ما دەم رەھى فەنا،
چون شەۋق غالىپ ئاست چي ئاندىشە ئەز ھالاك.

(مەنىسى: رىندەلەرىمىز، ئاشىقلارىمىز جاھاننى كۆيدۈرگۈچى ۋە ياق ۋەيرانلارىمىز، سىنىڭ غېمىڭ دولىتى بىلەن ئىككەنمىز، جاھان پىرىنىڭ نېمە ھاجىتى بار.)

ئەلشىرنىڭ بۇ شېئىرنى يادقا ئېلىشى بىجىز ئەمەس، چۈنكى ئۆزى بالىلىق چېغىدا ھىراتتا 1432 - يىلى ۋاپات بولغان ئانۋارنى كۆرمىگىنى بىلەن نامىنى ئاڭلاپ، ئۇنى ھورمەت قىلىش تۇيغۇسى پەيدا بولغان ئىدى. ئەلشىرنىڭ ئۆتكۈرلىكى مېھمانلارنى قايىل قىلدى.

ئەلشىر 1445 - يىلى مەكتەپكە ئوقۇشقا بېرىلدى. ئۇ ئىزىدىن 2 - 3 ياش چوڭ ھۈسەيىن بىلەن ئوقۇيدۇ، زېھنى ئۆتكۈر تالىپ باشقا ساۋاقداشلىرىدىن ئوزۇپ ئوقۇغان. بۇ ھەقتە ئۆزى: «بالىلىق چېغىمدا ئوقۇغان بىر ۋاقىئە ئېسىمدا، بىز ھەر قايسىمىز بىر ساۋاقنى ئۆگىنىشكە ھەركەت قىلىپ، قىشقىرىپ ئوقۇر ئىدۇق. ئۇستاد بىزگە ساۋادىمىز راۋان بولۇش ئۈچۈن شېئىر ئوقىتار ئىدى. بەزىمىز نەسىردىن سەئىدىي شىرازىنىڭ «گۈلىستان» ۋە بەزىمىز: «بوستان» كىتاپلىرىنى ئوقاتتۇق. مېنىڭ ھەۋەسىم «مەنتىقۇت تەير» كە چۈشتى. مەن باشقىغا كۆڭۈل بولمەي قويدۇم» - دەيدۇ.

غىياسىددىن باخشى ئەمىر تومۇرنىڭ ئىككىنچى ئوغلى شاھرۇھ بىلەن خىزمەت قىلىۋاتقىنىدا 1447 - يىلى شاھرۇھ ۋاپات بولىدۇ. بۇ كەمدە ھىراتتا تەخت تالىشىش تۈپەيلى چوڭ جېدەل باشلىنىدۇ؛ كۆپلىگەن خەلق ھىراتنى تاشلاپ، كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ. غىياسىددىن ئائىلىسى بىلەن ئىراققا بارىدۇ. ئەلشىر 6 ياشقا كىرگەن ۋاقىت ئىدى. ئۇلار ئىراقتا ئەلى يازدى خانىقاسى يېنىدىكى دەڭگە چۈشىدىكەن، ئەلشىر بالىلار بىلەن ئويناپ چۇۋۇلىشىپ، ئاتاقلىق تارىخچى شارافىددىننىڭ قوراسىغا كىرىپ كېلىدۇ. بالىلارنىڭ چۇرۇقلىشىپ كىرىشىگە ھەيرەتتە قالغان تارىخچى: «بۇ نەنىڭ بالىلىرى؟.. بۇ ياققا كېلىڭلار!» - دېگىنىدە، بالىلار ئەيمىنىپ تۇرۇپ قالىدۇ، ئەلشىر جۈرئەتلىك قەدەم تاشلاپ ئاقىلانە جاۋاپ بەرگىنىدە زوقى كەلگەن تارىخچى ئۇنىڭ ساۋادىنى سورايدۇ. ئەلشىر قۇرئان سۈرىلىرىدىن تابارەككە كەلگىنىنى ئېيتىدۇ... ئاڭغىچە ھورمەتلىك تارىخچىدىن خەۋەردار غىياسىددىن كىرىپ، ئۇزات بىلەن سالام - ئەلىك ئېلىپ كورۇشكىنىدە، ئەلشىر ئۇ كىشىنىڭ مەرتىۋىلىك كىشى ئىكەنلىگىنى سېزىپ، ئۇنىڭ بىلەن دىدارلاشقىنىغا مەمنۇنىيەت ئىلكىدە تەۋرىنىدۇ...

غىياسىددىن ئىراقنىڭ تەيت شەھرىدە 3 يىل تۇرۇپ قالىدۇ. 1452 - يىلى ھىراتنى ئابۇلقاسىم بابۇر ئىگەللىگەندە غىياسىددىن ئائىلىسى بىلەن قايتىپ، بابۇر ئوردىسىدا خىزمەت قىلىدىكەن، كوپ ئوتمەي سەبزىۋار شەھرىگە ھاكىم بولۇپ تەيىنلىنىدۇ. ئەلشىر ھىراتتا بابۇر ئىلكىدە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ ۋە ئەدەبىياتقا ئوزگىچە كوڭۇل بولىدۇ. بەختكە قارشى ئۇ 13 ياشقا تولغاندا ئاتىسى ۋاپات بولىدۇ. بابۇر ھۈسەيىن بايقارا بىلەن ئەلشىرنى ئوردا خىزمىتىگە چاقىرىدۇ. 1456 - يىلى بابۇر مەشھەدكە يۆتكەلگىنىدە ئەلشىرنى ئېلىپ كېتىدۇ. بۇ كەمدە ئۇ شەيخ سەئىدىنىڭ: «گۈلىستان»، «بوستان» كىتاپلىرىنى، شۇنىڭدەك فەرىددىن ئەتتارنىڭ: «مەنتىقۇت تەير» (قۇشلار مەنتىقىسى) كىتاۋىنى قىزىقىپ ئوقۇيدۇ، تاكى يادقا ئېلىۋالىدۇ. ئۇ «مەنتىقۇت تەير» نى شۇ قەدەر زوقلىنىپ ئوقۇيدىكى، ھەتتا ياتقانلىرىدا نوزىچە تەكرارلىغىنىدا ئانىسى ئەنسىرەپ، ئۇنىڭ غەلىتە بولۇپ قالغىنىدىن قورقىدۇ. ئەلشىر جۈملىدىن فىردەۋسى، خىسراۋ دېھلەۋى، ئاتائىي، لۇتفى، سەككاكى ۋە جاملارنىڭ ئەسەرلىرىنى سويۇپ ئوقۇيدۇ. ئۇ كەمدە ئابدۇراخمان جامىي بىلەن تونۇشۇشقا مۇيەسسەر بولىدۇ. ئۇنىڭ ھاياتىدا جامىنىڭ رولى چوڭ بولغاشقا ئۇنى ئۆزىگە ئۇستاز تۇتىدۇ. جامىمۇ ئۇنى ئۆزىگە شاگىرت ھەم پەرزەنت ھېساپلايدۇ...

ناۋائىي 4 - 5 يىلدىن كېيىن ھىراتقا قايتىدۇ. بىراق، ھىرات پادىشاسى ئەبۇ سەئىدنىڭ ئۇنىڭغا كوز قارشى ياخشى بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ تاغىلىرىنى ئەبۇ سەئىد ئولتەرگەن ۋە ئۇنىڭ ئۆزىگە قارشى نىيەتتىكى ھۈسەيىن بايقارانىڭ ساۋاقدىشى، يېقىن دوستى بولغىنى تۈپەيلى ئېھتىيات قىلىنغان ئىدى...

ناۋائىي بۇ كۈنلەردە ھىراتتا پۇلدار، باي قىزىغا ئاشىق بولۇپ، خەت ئېلىش - بېرىش قىلىپ - شېئىر يېزىپ، ئوچرىشىپ ژۈرگەن ئىدى.

ئون سەككىز مىڭ ئالەم ئاشۇبى ئەگەر باشىڭدەدۇر،
نە ئەجەپ چۇن سەرۋىنازىم ئون سەككىز ياشىڭدەدۇر.
دېسە بولغايكى، يەنە ھەم ئون سەككىز يىل ھۆسنى بار،
ئون سەككىز ياشىڭدە مۇنچە فىتنە كىم باشىڭدەدۇر،
ئون سەككىز يىل دېمە چۇن سەكسەن يىل ئولسا، ئول دۇرۇر،
ھوسنى شاھى ئول بالالار كىم كوزۇ قاشىڭدەدۇر...

ئەپسۇس، سويگەن قىزنىڭ دولەتمەن ئائىلىگە تۇرمۇشقا چىقىپ - بېۋاپالىق قىلغىنى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوز شاھىدىن ئايرىلىپ قالغىنى قاتتىق تەسىر قىلغان ئىدى.

چەرخ ئايرىدى تېز ئېتىپ نالەمنى ھەم ئاھىمنى ھەم،
مېھرىۋان شاھىمنى ھەم، نا مېھرىۋان ماھىمنى ھەم...
ھەركىشى دىلغاھۇ، دىلجۇيۇم ئىدى، سالدى پىراق،
شاھى دىلجۇيۇمنى داغى ماھى دىلغا ئىمنى ھەم...

دەپ يازغان غەزىلى شۇ بائىستىن ئىدى.

1458 - يىلى ئەبۇ سەئىد ناۋائىينى سەمەرقەنتكە سۈرگۈن قىلىدۇ:

ۋاي، يۈزىمىڭ ۋايكىم، تەركى مۇھەببەت قىلدى يار،
بىلمەيىن قالدىم مەنۇ، قىلماي خەبەر ئايرىلدى يار.
باردى ئوقتەك، تىزۇ يادەك قامىتىم ياد ئەتمەدى،
ئىشىق ئارا گويا مېنىڭ ئەگرىلىگىمنى بىلدى يار.
چۇن گادالەر بىرلە شاھلار قىلماس ئەرمىش يارلىغ،
مەن گادانى كوزگە بەس نېچۇن بۇرۇندىن ئىلدى يار.
پەند ئېشىتىپ دوستلار ھېچكىم بىلە يار ئولماڭىز،
كىم مېنىڭ باغرىمنى تىغى خەنجەر بىلە تىلدى يار.

ناۋائىي سەمەرقەنتتە ئاتىسىنىڭ يېقىنلىرىدىن ئەخمەت جانىبەكنىڭ ھامىلىغىدا ماددى جەھەتتىن قىيىنچىلىق كورمەيدۇ. جالالۇددىن ئەبۇللەيس خانىقاسىدا كىتاپ مۇتائالىسىگە جىددىي بېرىلىدۇ. بۇ جەرياندا ئۇ ماۋەرائۇننەھرىنىڭ سائىپ ئىختىيارى بولغان ئەمىر دەرۋىش مۇھەممەت تارخان ۋە ئەخمەت ھاجىبەكلەر بىلەن قويۇق باردى - كەلدى قىلىپ تۇرىدۇ.

بۇ ھەقتە زەھىرىددىن بابۇر ئوز قىياسىنى مۇنداق يازغان: «بىلمىدىم، نە جەرىمە بىلەن سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا ناۋائىينى ھىراتتىن خىراج قىلدى؟.. سەمارقەنتتە نەچچە يىلكىم ئەخمەت ھاجىبەك مۇرەببىي ۋە مۇقەۋۋىس ئىدى...» ناۋائىي: «خوجا قازىلۇللاھ ئابدۇللەيىسى سەمەرقەنتتىكى ئەڭ ئۇلۇغ كىشىلەردۇر، فەقىھ (ھوقۇقشۇناس) ئابدۇللەيس ئەۋلادىندۇر... سەئىد شەرىفنىڭ شاگىرتى ئىدى. «فەقىر ئىككى يىل ئۇنىڭدىن ساۋاق ئالدىم» دەيدۇ. ئەلشىر ژىگىتلىك دەۋرىدە ئىلىم تەھسىل قىلىشقا زور ئىشتىياق بىلەن بېرىلگەن - ئۇنىڭغا دەرس بەرگۈچى «ئاخۇنۇم» دۇر. ئۇنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەندە مەدەتكار بولغۇچىلار كاشغەرلەردۇر»، - دېيىلىدۇ. «ناۋائىي بولۇپمۇ خوجا ھاپىز شىرازىي ۋە ئەمىر خىسراۋنىڭ ئاتەشىن شېئىر تەسىرى ئۆزىدىكى ئىشقى ھالەت كامالىتى بىلەن قوشۇلۇپ كاتتا كەيپىيات ھاسىل قىلدى. ئۇنىڭ گۆدەك ۋاقىتلىرىدىنلا شېئىرنى يادقا ئېلىش ھەۋەسى ئارتىپ، ئەللىك مىڭ بېيىت يادقا ئالغانلىغى مەلۇم. ئۇ ئۇستازلىرىدىن مەۋلانە فەسھۇددىن ئاخۇن ھوزۇرىدا ئۇنىڭ ئىلمۇ پەن مۇكەممەللىكىدىن كوپ ئىلىملارنى ئۆگىنىدۇ، مۇھەممەت كازىمىنىڭ ھېكمەت رىيازەت، سەرىپ - نەھۋىي ۋە فەقىھ، ھەدىس قاتارلىق ئىلىملارغا كوڭۇل بولىدۇ. سەمەرقەنت ۋە ئەنجان، پەرغانە ۋە خارەزىملەردە ئاخۇنۇم (كاشغەرى) بەگلىرى ئاتالمىش ئۇيغۇرلار بىلەن، جۈملىدىن تومۇرىيلەر سۇلالىسىدىن ئېتىبارەن ھوكۇمرانلىق تەبەقىسىدىكى مەرتىۋىلىك ئۇيغۇر ئەۋلاتلىرىدىن مەلىك كاشغەرىي ۋە ئۇنىڭ ئىنىسى جانىبەك دولداي، ھاجى مۇھەممەتبەگ، ئابدۇكېرىم ئەمرى قاتارلىقلار بىلەن مۇئامىلىدە بولغانلىغى قەيت قىلىنغان ئىدى»، - دېيىلگەن («ئۆزبەك ئەدەبىيات تارىخى» تاشكەنت. 1953 - يىلى نەشرى).

ناۋائىينىڭ: «ۋەقفنامە» بەلگۈلىمىلىرى توپلامىدا: «... چۇن زامانىنىڭ ئەزىمۇش شان، سائادەت ۋە فۇزالاسى» - دەپ يۇرت كاتتىلىرىنى سوزلەپ كېلىپ، سەلتەنەت ۋە جەمىيەتتە مۇھىم ئورۇن تۇتقان ئەرباپلار قاتارىدا «ئۇيغۇر سۇيەت باخشىلار ۋە جىركەلىك باخشىلارنى تەرىپلەپ، ھەر بىرسىنى بىر مۇۋاپىق ئەمەلگە شۇغىل پەيۋەند قىلدى» - دەپ يازىدۇ.

مەسۇمجان زۇلپىقار،
يازغۇچى.
(داۋامى بار).

خوجىنىيازھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە

(ئاخىرى، بېشى 5 - بەتتە)

خوجىنىياز كۈندۈزى قوي بېقىپ، كەچقۇرۇنلۇغى قايتقاندا ھەر كۈنى بىر كوتۇروم ئوتۇن ئالغاچ كېلىپ، ئالىپنى ۋە ئائىلىسىدىكىلەرنى بەكمۇ رازى قىلىدۇ. بۇ يەردە بىر يىلچە ئىشلەپ، بۇ چاغدا قۇمۇل ۋاڭنىڭ تەلىۋى بىلەن ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتى خوجىنىيازنى تۇتۇش ئىلانىنى پۈتۈن ئۇيغۇرستان بويىچە تارقىتىدۇ. بۇ ئىلان ئالتاي شەھەر - قىشلاقلىرىغا كەلگەندە بەزى كىشىلەر ئالىپنىڭ قويچىسى ئىسھاقتىن گۇمان قىلىدۇ.

يەرلىك خەلقنىڭ: «قۇمۇل ۋاڭغا قارشى چىققان خوجىنىياز دېگەن ساڭلا ئوخشايدىغان ئۇيغۇر ئىكەن» دېگەن گەپ - سۆزلىرى خوجىنىيازنى ۋەھىمىگە سالىدۇ.

بىر كۈنى كەچتە قويلارنى قوتانغا سولاپ ئولتۇرغاندا تورت ئاتلىق قازاق يىگىتى كېلىپ خوجىنىيازغا ئۇيدىن سىنچىلاپ قارايدۇ. يىگىتلەر شۇ كېچە ئالىپنىڭ ئۆيىدە قونىدۇ. ئەتىسى قازاقلار كېچە تالاغا تەرەتكە چىققىنى بولۇپ، قوي قوتاننىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ئۆز ئارا: «بۇ ئۇيغۇر ئىلان قىلغان كىشىنىڭ دەل ئۆزىگە ئوخشايدىكەن، ئەتە ئۇنى باشلىقلار ئالدىغا ئېلىپ بارايلى. شۇ بولۇپ قالسا مال، يامبۇلارنى ئالارمىز، بولمىسا قالار» دېيىشىدۇ. خوجىنىياز بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قېلىپ خەۋپ تېخىمۇ ئېغىرلاشقانلىقىنى چۈشىنىدۇ. بىر ئازدىن كېيىن يىگىتلەر ئاتلارنى سىرتقا قويۇپ بېرىپ، ئۆيگە كىرىپ ئۇخلايدۇ. خوجىنىياز ھاجى شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئېتىلاردىن بىرنى ئىگەرلەپ مىنىپ تاغ ئارىلاپ قېچىپ 15 كۈن دېگەندە چوچەك ناھىيىسىگە كېلىدۇ. مىنگەن ئېتى بولسا ئالتاي ماگناتلىرىدىن «تەزىل ماي» غا تەۋە بولۇپ چىقىدۇ. خوجىنىياز ھاجى شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ...

بۇ يەردە خوجىنىيازنى تۇتۇش توغرىلۇق گەپ - سۆزلەر ئانچە كوپ ئەمەس ئىدى. خوجىنىيازھاجى شۇ يەردىكى دىخانلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن چوچەكتىكى ماۋۇت باي دېگەننىڭ قويلىرىنى بېقىشقا مالاي بولۇپ ياللىنىدۇ.

بۇ ۋاقىتلاردا خوجىنىيازنىڭ سوزى، يۈرۈش - تۇرۇشى، كىيىم - كېچەك جەھەتلىرى پۈتۈنلەي قازاقچە بولۇپ، ئاتىچە چىنىققانىدى. ماۋۇت بايغا ئوزىنى «قامز»نىڭ ئامىدا تونۇشتۇرىدۇ.

ماۋۇت باي ئۇنى قويلىرىنى قىشلىتىدىغان بوراتالانىڭ «قىزىلتۇز» دېگەن يېرىگە ئەۋەتىپ يەنە بىر قازاق مىلچى قوشۇپ قوي باقتۇرىدۇ. بۇلاردا ماللارنى يىرتقۇچ ھايۋانلاردىن ساقلاش ئۈچۈن باي بەرگەن بىر دانە ملتىق بىلەن 100 تال ئوق بار ئىكەن. خوجىنىياز قوي بېقىپ ژۈرۈپ شۇ ملتىق بىلەن بورقاق ئاتىدۇ. گوشنى يەپ مۈكگۈزىنى بايغا تاپشۇرىدۇ. شۇ يىلى ماۋۇت بايغا ئۈچ دانە بورقاق مۈكگۈزى تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ماۋۇت باي خوجىنىيازدىن رازى بولۇپ، يەنە ئازراق ئوق پۇل بېرىدۇ. بىر يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە چوچەك تەرەپلەردىمۇ ھۆكۈمەتنىڭ خوجىنىيازنى تۇتۇش توغرىسىدا گەپ - سۆزلەر كۆپىيىدۇ. قۇمۇل ۋاڭى: «خوجىنىياز چوچەك تەۋەسىدە بار ئىمىش» دېگەن سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ئۇنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن نىياز شاگىرتلىرىغا ئادەم قوشۇپ خوجىنىيازنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن چوچەككە ئەۋەتىدۇ. كېلىپ - كېتىۋاتقانلاردىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خوجىنىياز، راست - يالغانلىقىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن قىشلاقتىن چوچەك ناھىيىسىگە كېلىدۇ ۋە نىياز شاگىرتلىرىنىڭ ھەقىقەتەن چوچەككە كەلگەنلىكىنى بىلىدۇ.

بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا خوجىنىياز ھاجى ئۆزىنىڭ ۋەتەندە داۋاملىق تۇرۇش ئىمكانىيىتى قالمىغانلىقىنى، ئۆلۈم خەۋپىنىڭ يېقىنلىشىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، بېشىمغا نېمە كەلسە شۇنى كورەي دەپ، روسىيە تەۋەسىگە كېتىش قارارىغا كېلىدۇ. كېچىلىكى كېچە - كۈندۈز يول ژۈرۈپ چېگرادىن ئۆتۈپ يارەكەنت تەۋەسىدىكى بىر قىشلاققا كېلىدۇ. بۇ يەردە ئۇيغۇر، قازاق خەلقلىرى ئارىلاش ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، سوز ۋە كىيىنىش جەھەتتە چىنىققانىدى. خوجىنىياز ھاجى ئۆزىنى تونۇتۇشۇپ، ئۆزىنىڭ راستىنلا روسىيە تەۋەسىگە ئۆتكەنلىكىنى بىلىدۇ. ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلغان خوجىنىيازھاجى ئىسھاق دېگەن نام بىلەن يارەكەنتكە تۇرمۇش كورۇش ئۈچۈن بارىمەن دەپ بىر قانچە كىشىلەر بىلەن يولغا چىقىدۇ. يارەكەنت شەھىرىگە بېرىپ ۋەلى بايىنىڭ سارىيىغا چۈشىدۇ. خوجىنىيازھاجى يېنىدىكى بورقاق مۈكگۈزىنى سېتىش ئۈچۈن بازارغا چىققاندا، بىر خېرىدار كورۈپ، خوجىنىياز ھاجىنى ۋەلى بايىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارىدۇ. ۋەلى باي بورقاق مۈكگۈزىنى كورۈپ: «ئەدىن ئېتىپ كەلدىڭ؟» دەپ سورايدۇ. خوجىنىياز: «بوراتالادىن» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ۋەلى باي ئۇنىڭغا داۋاملىق بورقاق ئېتىشنى تاپشۇرۇپ بىر تال بەش ئاتار ملتىق بىلەن ئوق بېرىپ «ئات، ملتىق، ئوق مەندىن، بولغان بورقاقلارنى ئېتىپ كەل، پۇلىنى تولەيمەن، مۈكگۈزى ماڭا ھېساپ بولسۇن» دەيدۇ. تۇرمۇشتىن خاتىرجەم بولغان خوجىنىياز ھاجى يارەكەنتتە ئالتە يىل ئوۋچىلىق قىلىپ يۈرۈپ ئالتە تولا قاتارلىق جايلاردا ئوندىن ئارتۇق بورقاق، ئوندىن ئارتۇق بۇغا مۈكگۈزى ۋە باشقا ياۋايى ھايۋانلارنىڭ قىممەتلىك تېرىلىرىنى ۋەلى بايغا تاپشۇرۇپ بايىنى ناھايىتى خۇش قىلىدۇ.

1916 - يىلى روسسىيە چار پادىشاھى ۋاقتى ئىدى. يەرلىك ھۆكۈمەت ھەر ئائىلىدىن 25 تىن تۆۋەن، 18 دىن يۇقىرى ياشتىكىلەردىن ئەر - ئايال دېمەستىن بىردىن كىشى يارەكەنتنىڭ تۈزىدە ئالتە ئاي ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقىرىدۇ. ۋەلى باي خوجىنىيازنى ئوز ئوغلى نامىدا بۇ مەجبۇرىيەتنى ئۆتەپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ. نامىدا يەنە ئىسھاق بولۇپ ژۈرگەنىدى. ئۇ بۇ جەرياندا ئەينى ۋاقىتتا بار بولغان چوڭ - كىچىك ھەربىي قورالنى ئىشلىتىش، چۇۋۇپ - قاشتۇرۇش، نىشانغا ئېتىش شۇ قاتارلىقلارنى ئۆگىنىۋالىدۇ.

روسسىيە ئوپلادىدا ئىشلىگەندىن كېيىن، خوجىنىيازھاجى غۇلجىغا كېلىپ، ئاندىن ئۈرۈمچىگە قايتىدۇ.

خوجىنىيازھاجى ئۈرۈمچىدە بىر نەچچە ۋاقىت تۇرۇش جەريانىدا قۇمۇل ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ قۇمۇلغا بېرىش ئۈچۈن ئىلتىماس بېرىپ، ئىلى بولۇپ، قارا غوجا، ئاستانىگە بېرىپ بۇرۇن بىللە تۇرغان تالىپلاردىن مەخپىيەت باي، ماچۇتلار بىلەن ئۇچرىشىدۇ. بۇ بىر نەچچە يىللىق بولغاندا قۇمۇلغا بارلىقى بولغاچقا، ئۇلار خەلقنى [illegible] قوزغىلاڭ كوتۈرۈشنى مەسلىھەتلىشىدۇ، مەخپىي تاپلار تۈزىلىپ، خوجىنىياز بولسا قۇمۇلدا قارشى قوزغىلاڭ كوتۈرۈشكە تەييار قىلىدۇ.

خوجىنىيازھاجى بۇ يەردە قۇمۇلنىڭ ئەھۋالىنى ئۆگىنىشىپ بىر قانچە ۋاقىت تۇختاپ قالىدۇ. شۇ ئارىلىقتا دادىسى ئىمىنىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى، ئۇنىڭ يېقىن سەپىدىشى ھەم باجىسى قۇربانىنىڭ دادىسىنىڭ ئورنىغا قۇللار دورغىسى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، 1927 - يىلى قۇمۇلغا قايتىدۇ. ئوز يۇرتىغا قايتقان يېرىم يوشۇرۇن، يېرىم ئاشكارا ژۈرىدۇ.

ۋاڭلار ئادەت بويىچە ھەر يىلى تاغ باشلىقلىرىنى كېپىل قىلىپ ئىككى ئايلىق مۇددەت بىلەن ئىككىدىن ئۈچكىچە ملتىق تارقىتىپ، قىشتا بورە، يىلپىز، قاتارلىق موڭ ھايۋانلارنى، ياز ئايلىرىدا بۇغا، بورقاق ئېتىپ تاپشۇرۇشقا ئاتلان قىلاتتى. بۇ قېتىمقى ئوۋچىلىقتىن ئالدىن تاپشۇرۇش ئىشىغا خوجىنىياز ھاجىمۇ قاتنىشىدۇ.

بەلگىلىمىدە بىر ملتىققا بىردىن بۇغا مۈكگۈزى تاپشۇرۇش دەپ كورسىتىلەتتى. ۋاڭنىڭ كوز قارىشىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇنچىلار مەسلىھەتلىشىپ ئىككى ملتىققا ئالتە بۇغا مۈكگۈزى تاپشۇرىدۇ. بىشىر ۋاڭ تارىختىن ئادەتتە كورۇلۇپ باقمىغان بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ سورىغاندا، مۈكگۈزنى تاپشۇرۇشقا بارغانلار: «بىزنىڭ ئاراتۇ تېغىدىن شۇنداق بىر پالۋان چىقتى، كوزى كورگەننى ئېتىپ يىقىتىدۇ، ئاتقان ئوقتىن بىر تالنىمۇ زايا قىلمايدۇ، بىر ئورۇندا ئولتۇرۇپ توققۇز تال ئوقتا توققۇز تاغ تېكىسىنى ئېتىپ يىقىتىدۇ، ھەتتا ئۇچۇپ كېتىپ بارغان قۇشلارنىمۇ ئېتىپ چۈشۈرىدۇ. بىز ئېلىپ كەلگەن بۇغا مۈكگۈزلىرىنىمۇ شۇ پالۋان ئاتقان» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. بېشىر ۋاڭ بۇ پالۋاننىڭ كىملىكىنى سورىغاندا، كەلگۈچىلەر: «ھەزرەتلىرى بىلەن خانلىق مەدرىسىدە بىللە ئوقۇغان كىشى ئىمىش، بىز ئۇ يەردە ئۇنى پالۋان دەپلا ئاتايمىز» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ.

بېشىر ۋاڭ كەلگەنلەردىن قۇربان دورغا شۇ پالۋانغا ئوردا ئاتلىرىدىن ئىككى ئات بەرسۇن دەپ يارلىق ئەۋەتىدۇ. كېيىن بېشىر ۋاڭ بۇ پالۋاننىڭ خوجىنىيازھاجى ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ ۋە خوجىنىياز ھاجىغا ئادەم ئەۋەتىپ: «دادامنىڭ ۋاقتىدا بولغان ئىشلارنى مەن سۈرۈشتە قىلمايمەن، خوجىنىياز خاتىرجەم ئوردىغا كەلسۇن، خىزمەت بېرىمەن» دەيدۇ، لېكىن 1 - 2 - قېتىملىق چاقىرتىشتا خوجىنىيازھاجى بارمايدۇ. ئۈچىنچى قېتىم بەھرام يۈسۈپ بەگ (ئوردا بېگى) دېگەن كىشىنى تاقىقا ئەۋەتكەندە، خوجىنىياز ھاجى ئاندىن ماقۇل بولۇپ ئوردىغا كېلىدۇ.

بېشىر ۋاڭ ئادەت بويىچە پات - پات ئوۋغا چىقاتتى. خوجىنىياز ھاجىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىرگە باراتتى. كېيىك ئۇچراپ قالسا، بېشىر ۋاڭ كېيىك تەرەپكە قارىتىپ نىشانسىزلا ئوق ئاتىدىكەن، خوجىنىياز ھاجى ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ دەل كېيىكنىڭ ئوزىگىلا ئېتىپ يىقىتىدىكەن - دە «ھەزرەتلىرى ئاتتىلا» دەپ ئوتتۇرۇپ بېرىدىكەن. شۇنداق قىلىپ خوجىنىياز ھاجى بېشىر ۋاڭغا بەكمۇ ياراپ كېتىدۇ ۋە خوجىنىيازھاجىغا ھەسەتخورلۇقى كۈچلۈك بولغان، خوجىنىيازھاجى ئۈستىدە كوپ پىتنە قىلىدىغان ئوردا بېگى يولۋاسنى بازار بېگى قىلىپ ئوردىدىن يوتكىۋېتىپ، خوجىنىيازھاجىنى ئوردا پالۋانلىرىنى ھەربىي مەشىق قىلدۇرىدىغان باشلىق قىلىپ بەلگىلەپ قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوردىدىكى باشقا ھەسەتخور بەگلەرمۇ ئىلاج قىلالماي قالىدۇ. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان خوجىنىيازھاجى ئوردىدا ئىچىدە تۇرۇپ 1929 - يىلىدىن 1931 - يىلىغىچە قۇمۇل ۋاڭىغا قارشى قوزغالغان قۇمۇل دېھقانلىرى قوزغىلىڭىنىڭ جىددىي تەييارلىقىنى قىلىدۇ.

1929 - يىللىرى ۋاڭ ئوردىسى قۇمۇل رايونىنىڭ ھەربىي مۇداپىئە ئىشىنى كۈچەيتىپ ۋاڭ ئوردىسىنى ساقلاش مەخسىتىدە بىرىنچى قېتىم 12 تاغ، بەش شەھەردىن 100 دەك كىشىنى ۋاڭ ئوردىسىغا توپلايدۇ. ئۇلارغا ھەربىي تەلىم - تەربىيە بېرىش ۋەزىپىسىنى خوجىنىيازھاجىغا تاپشۇرىدۇ. بۇمۇ خوجىنىيازھاجى ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ پۇرسەت بولۇپ، كېلەچەكتە ۋاڭ ئوردىسىنى پاچاقلاپ تاشلاشنىڭ ئاساسىنى شۇ يەردە قۇرىدۇ...

ھەمدۇللا قۇربانوۋ.

(«تارىخ بېتىنى ۋاراقلىغاندا» ناملىق توپلىمىدىن ئېلىندى).

«جۇڭگولۇقلارغا نوبېل مۇكاپاتى بەرگۈدەك» مىش

نوبېل مۇكاپاتىغا نامزات تاللاش ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى، خەنزۇچە خەتتىن ئاز - تولا ساۋاتى بار ئەپەندى يېقىندا جۇڭگوغا خۇسۇسىي ساياھەت قىلىپ كەلگەندە، ئائىرودرومدىن چىقىپ بەش يۇلتۇز دەرىجىلىك بىر مېھمانخانىغا چۈشۈپتۇ. ژۇيۇنۇش ئۈچۈن ھاماملىغا كىرىشكە تەرەددۇت قىلىۋاتقاندا، چاي ئۈستىلىدە تۇرغان كېزىتتىكى «راك كېسەللىكى ساقايتقىلى بولمايدىغان كېسەل ئەمەس» دېگەن ناھايىتى چوڭ ھەرىپلەر بىلەن بېسىلغان چوڭ ئېلانغا كوزى چۈشۈپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كەسپىي ئادىتى بويىچە ئولتۇرۇپ تەپسىلىي ئوقۇپتۇ. شۇ ئولتۇرغىنچە كېزىتتىنىڭ باشقا بەتلىرىدىكى ئېلانلارنىمۇ ئوقۇپتۇ. قارىسا، ئۇنى ھەيران قالدۇرغان مۇھىم ئۇچۇرلار بار ئىكەن:

«بىر ھەپتىدىلا ئورۇقلىتىدۇ، ھەرگىز قايتا سەمرىتمەيدۇ!»

«قەنت كېسىلىنى ساقايتقىلى بولمايدۇ، دەپ كىم ئېيتىدۇ؟!»

«ئاياقىنىڭ پېتىكى بويىڭىزنى ئوستۇرىدۇ، بىر ئايدىلا ئۆزگىرىشنى كورىسىز!»

ئەپەندى دىققىتىنى يىغىپ ئولتۇرۇپ بۇ ئېلانلارنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، پروتوكول ۋۇجۇدىدىكى قانلىرى ھەيرانلىق ۋە ھاياجاندا مەۋج ئۇرۇپتۇ.

- ياھ! - دەپتۇ ئۇ، - بۇلار ھازىرقى كۈندە دۇنيادا تېخى ھەل بولماي كېلىۋاتقان قىيىن مەسىلىلەر ئىدىغۇ! ھەر قانداق ئادەم بۇ مەسىلىلەرنىڭ بىرىنى ھەل قىلالىسا، شۇ ئادەم نوبېل تېببىي مۇكاپاتىغا ئېرىشەلەيدۇ. جۇڭگولۇقلار بۇ بىر نەچچە قىيىن مەسىلىنى بىراقلا ھەل قىلىۋېتىپتۇ.

شۆيتىسىيەدىكى كەسىپداشلىرىم بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپسا ھەيران قالغانلىقتا ئاغزى ئېچىلىپ، ھاياجان ئىچىدە نەچچە كۈنگىچە ئۇخلىيالمايدىكەن - دە! ھازىر ئۇلارغا تېلېفون بېرىۋېتىدىغان بولسام، ئۇن مىنۇتقا قالماي پروتوكول دۇنياغا پۇر كېتىدۇ!

ئۇ ژۇيۇنۇشتىن ۋاز كېچىپ، نوبېل مۇكاپاتى ئىشخانىسىغا بىر پارچە مەلۇمات يېزىش نىيىتىگە كەپتۇ، باش قاتۇرۇپ ئولتارمايلا، بارماقلىرىنى يان كومپيۇتېرىنىڭ توپچىلىرى ئۈستىدە ئوينىتىشقا باشلاپتۇ:

«رەئىس ئەپەندى:

خىتاي ھەقىقەتەن قالتىس سىرلىق ئەل ئىكەن، بىزنىڭ نامزات تاللاش ھەيئىتىمىز تەكشۈرۈپ بىلىش، چۈشىنىش جەھەتتە تولىمۇ چولتا ئىكەن، ئەزىزىمىز پەقەت ئەدەبىياتقىلا مەركەزلىشىپ قاپتۇ، خىتاينىڭ يۈكسەك پەن - تېخنىكىسىنى كوزگە ئىلماپتۇق، ھەقىقەتەن ھەسرەت - نادامەت قىلغۇدەك ئىش بوپتۇ. بۇ، بىزنىڭ 20 - ئەسىردىكى ھەممىدىن چوڭ سەۋەنلىكىمىز ئىكەن! مېنىڭ ھازىرچە مولچەرلىشىمچە، مەلۇم خىتايلىقلارغا ئاز دېگەندىمۇ تورت نوبېل مۇكاپاتى بېرىشنى قازا قىلىۋېتىپتۇق! بۇ ئادەملەر تولىمۇ كەمتەرىمكەن ياكى قاپاق باشمىكىن - تاڭ؟! شۇنچە مۇھىم كەشپىياتلىرى بار تۇرۇقلۇق نېمىشكە دۇنياۋى چوڭ مۇكاپات ئېلىش خىيالىغا كەلمىدىكى؟! ھە، ئېھتىمال بۇلار ئۇلارنىڭ ئاشكارىلاشنى خالىمايدىغان سىرىدۇر، چەت ئەللەرگە تارقاتقۇسى كەلمىگەندۇ! مەيلى قانداقلا بولسۇن، ئۇلار ئېلىشقا تېگىشلىك بولغىنىنى بالدۇرراق ئالسۇن، ئۇلارنىڭ بۇ ئۇلۇغ كەشپىياتلىرى دۇنيادىكى بارلىق ئەللەرگە پاتراق قۇتاتسۇن!»

ئەپەندى ھاياجان بىلەن تولغان بۇ مەلۇماتنى يېزىپ بولۇپ، نامزات تاللاش ھەيئىتىنىڭ رەئىسىگە مەلۇماتنىڭ قىل سىغمايدىغان دەرىجىدە راست ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىش مەخسىتى بىلەن ھېلىقى ئېلاندىكى نەرسىلەرنى سېتىۋالغىلى مېڭىپتۇ.

لېكىن كېيىن ئاڭلىساق، ئۇ ئەپەندى شۆيتسىيەگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ھېلىقى مەلۇماتنى ژىرتىپ تاشلاپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبى: ئۇ ئەپەندىنىڭ رەپىقىسى ناھايىتى سېمىز ئايال ئىكەن، ئۇ ئەپەندى ھېلىقى «ھەرگىز قايتا سەمرىتمەيدۇ» دېگەن ئورۇقلىتىش تېخنىكىسىنى ئاۋال رەپىقىسىگە ئىشلىتىپ كورگەنىكەن، نەدىكىنى، قىلچە كار قىلماپتۇ.

(يوجيەنگو ئىمزاسىدىكى بۇ ئەسەر «شەھەر سەھەرى گېزىتى»دىن ئېلىندى.

ئاتاغلىق ئۇيغۇر فىلولوگى چۈسگىخودزېر

ئۇيغۇرلارنىڭ موڭغۇللار ئۈچۈن يېزىق ئىجات قىلىپ بېرىشىدە ئۇلۇق ئالىم تاتاتۇڭانىڭ ئۇچەس توھپىسىدىن باشقا 14 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئۇيغۇرلاردىن يېتىشىپ چىققان دۆلەت ئۇستازى چۈسگىخودزېرنىڭ توھپىسىمۇ مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ «شىنجا (گراماتىكا) دېگەن بىر كىتاۋنى يېزىپ چىققان بولۇپ، بۇ كىتاپتا موڭغۇل تىلى گراماتىكىسى شەرھىلەنگەن، موڭغۇلچە ئىملا قائىدىسى ۋە تەلەپپۇزنى توغرىلاش قائىدىسىگە ئاساس سېلىنغان. بۇ موڭغۇل يېزىق تارىخىدىكى مۇھىم بىر بوسۇش بولغان.

چۈسگىخودزېر ئۇيغۇر ئالىمى تاتاتۇڭا تەرىپىدىن ئۇيغۇر يېزىغى ئاساسىدا تۈزۈلگەن، كونا موڭغۇل يېزىغىنى بىر قەدەر سىستېمىلىق ئىسلاھ قىلىپ چىققان بولۇپ، بۇ تارىختا «يېڭى موڭغۇل يېزىغى» دەپ ئاتالغان، شۇنداقلا بۇ موڭغۇل تىل، ئەدەبىياتىنى قېلىپلاشتۇرۇشتا ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىغان.

چۈسگىخودزېر ئىسلاھ قىلىپ چىققان «يېڭى موڭغۇل يېزىغى» سولدىن ئوڭغا يېزىلىدىغان ھەرىپلىك يېزىق بولۇپ، ئۇنىڭدا يەتتە سوزۇق تاۋۇش، 24 ئۈزۈك تاۋۇش بار. بۇ يېزىق موڭغۇللارنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىدا مۇھىم ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئوينىغان، بولۇپمۇ بۇ خىل يېزىق بىلەن مول مەدەنىيەت مىراسلىرى خاتىرىلىنىپ دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن.

غەيرەتجان ئوسمان.

«شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنالىدىن ئېلىندى.

خا ئىشىنىڭ، خا ئىشەنمەڭ!

غان بارلىق كېمىلەر ياردەمگە ئاتلاندى.لېكىن بىر نەچچە مىنۇتتىن كېيىن كېمە بارلىق رادارلارنىڭ ئېكرانلىرىدىن كورۈنمەي قالدى.

بوران پەسەيگەندىن كېيىن، كېمىنى ئىزدەش ئۈچۈن ھىندىستان قىرغاق مۇداپىيە كېمىلىرى ئەۋەتىلدى. ئۇلار ئۈچ كۈن داۋامىدا ھالاكەت يۈز بەرگەن جاينى ناھايىتى تەپسىلى تەكشۈردى، لېكىن ھېچ نەرسە تاپالمىدى ...

مانا ئەندى توپ توغرا تورت ژىلدىن كېيىن ئەينە شۇ جايدا ۋە دەل شۇ سائاتتا يەرلىك بېلىقچىلار غايىپ بولغان كېمىنى كوردى. ئەندى قىرغاق مۇداپىيە كېمىسى: «ھالاكەت سىگنالى مەنىي قىلىنىدۇ. بوران تۈيۈقسىز توختىدى! ھەممە ئىش ئوز جايىدا! ئىلگەركى يول بىلەن كېتىپ بارىمىز!» ـ دېگەن رادىو سىگنالنى قوبۇل قىلدى. ھەيران قالارلىغى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، بۇ يەردە بىر ژىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان ھېچ قانداق قاتتىق بورانلار بولمىغان.

قىرغاق مۇداپىيە دېڭىزچىلىرى كېمە بورتىغا كوتىرىلدى. بۇ «باھادۇر يۇلتۇزى» كېمىسى ئېدى. كېمىدە چوڭ خوشاللىق ھوكۈم سۈرمەكتە ئېدى. يولۇۋچىلار بىلەن ئېكىپاژ دەھشەتلىك بوراندىن قۇتۇلۇش مۇناسىۋىتى بىلەن بايرام شاتلىغى ئىلكىدە ئېكەن. ھەربىي دېڭىزچىلار ئېكىپاژ بىلەن تۇرىستلارغا ئۇلارنىڭ بۇنىڭدىن تورت ژىل ئىلگىرى غايىپ بولغانلىغى توغرىلىق سوزلەپ بەردى. دېڭىزچىلارنىڭ مۇنداق خەۋىرى بۇ يەردىكىلەرنىڭ قاتتىق كۈلكىسى بىلەن قارشى ئېلىندى. ئەندى كېمە كاپىتانى بولسا: «نېمە بولدى؟ تورت ژىل؟ بىز بارى ـ يوقى ئىككى سائاتنىڭ ئالدىدا ھالاكەت سىگنالىنى بەردۇق!».

«باھادۇر يۇلتۇزى» كېمىسى بۇ غەلىتى سىرلىق ھادىسىنى ناھايىتى

تەبىئەتتەك سېخى مەدەتكار بەرىكەتلىك يۇرتنىڭ ئانىلار..

(تۇرغۇن قۇربانىيازۇ چۈشۈرگەن سۈرەت.)

سۇ ئاستىدىكى شەھەر ۋە باشقا موجۇزىلەر

دۇنيانىڭ ھەرخىل جايلىرىدا ئەجايىپ غەلىتى ۋاقەلەر يۈز بەرمەكتە

ھەر قانداق ئالمازدىنمۇ قاتتىق

بۇنىڭدىن بىر نەچچە ژىل ئىلگىرى جەنۇبىي ئافرىكا ئاسترونوملىرى چوڭ مېتېورىتنىڭ يەرگە چۈشكەنلىگىنى روېخەتكە ئالدى. ئۇنىڭ ئاتموسفېرا ئارقىلىق ئۈچۈشى غەلىتى نۇرلارنىڭ چۈششى بىلەن ئۇزىگە جەلىپ قىلىدۇ. ئاۋال قىزىل، ئاندىن بىنەپشە رەڭ، ئەندى يەرگە چۈشۈش ئالدىدا بولسا ـ توق يېشىل رەڭ بولدى. 80 تونىنىغا يېقىن سالماقتىكى بۇ «تاشنى» تېپىپ، يەردىن چىقاردى. ئالىملارنىڭ كۈتكىنىدەك ئۇ ئېرىتما «تاش» بولۇپ چىقمىدى ۋە ئەكسىچە نورغۇن ساندىكى يالتىراق كرىستاللارنىڭ بىر ـ بىرىگە چاپلىشىپ كەتكەن جىسمىنى ئەسلىتىدۇ. ئۇلارنىڭ يوغانلىغى كوك پوچاقتىن ياڭاقچە. بۇ «دانلارنى» تەكشۈرەش ئۈرۈنۈشى قىلىنغاندا چۈشىنىكسىز ھادىسىلەر يۈز بېرىشكە باشلىدى: كرىستاللارنى ھەتتا كوپ تونىلىق پرېسنىڭ ياردىمى بىلەنمۇ ئۇگىتىش مۇمكىن بولمىدى. ھەتتا لازېر نۇرى ۋە ۋولتلۇق دوغىمۇ كرىستاللارنىڭ قىياپىتىنى ھېچ ئوزگەرتەلمىدى. ئالماز كەسكۈچ دانلارنىڭ ئۈستىدە قىلچىلىكمۇ ئىز قالدۇرالمىدى. ئېرىتىش كىسلوتاسىغا ۋە باشقا كۈچلۈك تەسىر قىلىدىغان سۇيۇقلۇقلارغا سېلىنغان مېتېورىتىت دانلىرى ھېچ ئوزگەرمىدى. ئاخىرىدا ئۇلار ھەتتا ئېغىر ۋە ئادەتتىن تاشقىرى ئېغىر ۋۇدوروتنىڭ (دېيىتېرىي ۋە تريىتىينىڭ) تەسىرىگىمۇ تاقابىل تۇرالىدى. ئەتىمالىم، سەييارىمىزدا ئۇلارغا سەلبىي تەسىر يەتكۈزگىدەك بىرەر مۇھىت مەۋجۇت بولمىسا كېرەك، دەپ خۇلاسە قىلدى جەنۇبىي ئافرىكىنىڭ «ستار» گېزىتى. ئادەتتىن تاشقىرى قاتتىق كرىستاللارنىڭ پەيدا بولۇش ۋە تۈزۈلۈش سىرى ئۈگىنىلمەكتە.

بۇ بالا... ئۇ كىم؟

ئەنگلىيەلىك ئېللا ستارك گىمالاي تاغلىرىغا قىلغان سەپىرىدىن قايتىپ كېلىپ، ئېھتىمال، ئوزىنىڭ قار ئادەمدىن بالا تۇغۇشى مۇمكىن ئېكەنلىگى ھەققىدە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىنى ئاگاھلاندۇردى. بۇ ئايال تاغدا ئوز گرۇپپىسىدىكى ئادەملەردىن ئايرىلىپ تېنەپ قالغانلىغىنى سوزلەپ بەردى. تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ يېنىدا بويى ئىككى مېتردىن ئېشىپ كېتىدىغان، ھەممە بەدىنى ژۈگلۈق، كىيىم ـ كېچەكسىز ئادەم قىياپىتىدىكى بىر مەخلۇق پەيدا بولغان. قار ئادەم ئېللانى غارغا ئېلىپ كەلگەن، بۇ يەردە ئۇلار ئۈچ سۇتكا بىللە بولغان.

ئاندىن ئېللا قېچىشقا مۇۋاپىق بولغان. ئۇ يەرلىك تۇرغۇنلارنى ئۇچرىتىپ، تېنەپ قالغانلىغى توغرىلىق ئېيتىپ بەرگەن، ئۇلار ئۇنى گرۇپپا لاگېرىغا ئېلىپ كەلگەن...

ئېگىلىلىك ۋاقىتتىن كېيىن ئۇ ئوغۇل تۇغقان. ئۇ غوللۇق، ناھايىتى كۈچلۈك ۋە پۈتكۈل بەدىنىنى ژۈڭ قاپلىغان بالا ئېدى. ھازىر چارلى ئىككى ياشقا تولدى، لېكىن ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ ۋە پسىخولوگ ـ مۇتەخەسسىلەرنىڭ بارلىق كۈچ چىقىرىشلىرىغا قارىماي، ئۇ «گاچچا» پېتىچە قېلىۋاتىدۇ، ئادەتتىكى بالىلاردەك بىرەر سوز قىلىشنى بىلمەيدۇ. چارلىنىڭ كەلگۈسىدە قانداق ئوسۇپ يېتىلىدىغانلىغىنى ھازىرچە ھېچ كىم بىلمەيدۇ، دەپ خەۋەر قىلىدۇ «دېيلى ئېكسپرېس» گېزىتى. ھە، ئەڭ ئاساسىي تېپىشماق ـ بۇ بالا... ئۇ كىم؟

ئىككى سائاتقا تەڭ تورت ژىل

يېقىندا ھىندىستان گېزىتلىرىدە ھەممىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ئەجايىپ بىر خەۋەر پەيدا بولدى. ئۇنىڭدا «باھادۇر يۇلتۇزى» ناملىق تۇرىستىك كېمىنىڭ سىرلىق ھالدا غايىپ بولۇشى ۋە يەنىمۇ غەلىتى ھالدا پەيدا بولۇشى توغرىلىق سوز بولىدۇ. كېمە بۇنىڭدىن تورت ژىل ئىلگىرى ھىند ئوكيانىدا، بومبېيدىن ياۋا ئاراللىغا كېتىپ بېرىش يولىدا غايىپ بولغان ئېدى. كېمىدە 156 تۇرىست ۋە 30 ئېكىپاژ ئەزاسى بار ئېدى. سەياھەتنىڭ ئۈچىنچى كۈنى قاتتىق بوران چىقىپ كېتىدۇ، ئاندىن كېمە رادىوستانسىيەسىدىن «قۇتقۇزۇڭلار! كېمە باشقۇرۇشنى يوقىتىپ قويىدى ۋە چوكىۋاتىدۇ!» ـ دېگەن خەۋەر بېرىلدى. بۇ سىگنالنى قوبۇل قىل-

تەپسىلى تەكشۈرۈش ئۈچۈن بومبېي پورتىغا ئەۋەتىلدى. لېكىن تا ھازىرغىچە بۇ تەكشۈرۈش نەتىجىلىرى بويىچە ھېچ قانداق ئەخبارات پەيدا بولمىدى. ئەتىمالىم، بۇ ئىش خالتا كوچىغا كىرىپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ تەكىتلەيدۇ ھىندىستاننىڭ «ھىندىستان تايمس» گېزىتى.

بۇغا تېرىسىدىكى خەرىتە

يۇلئۇس خرومبېرگ براكونيېر (ئېتىش مەنئي قىلىنغان ھايۋانلارنى ئولتۇرگۈچى) ئېدى. بىر كۈنى ئۇ ياپونىيەلىك تۇرىستلارنىڭ بۇيرۇتمىسى بويىچە بىر بۇغىنى ئاتقان. كام دېگەندە تورت يۈز كىلوگرام كېلىدىغان بۇ بۇغا بۇقىسى نورغۇن پۇل بولىدىغانلىغىدىن دېرەك بېرەتتى. ئۇۋچى ـ براكونيېر ئوز ئولجىسىنى ئوزىنىڭ كىچىككىنە يوشۇرۇن ئويىگە ئېلىپ كەلدى ۋە بۇ يەردە بۇغىنى سويۇش، ئۇنىڭ تېرىسىنى بۇيرۇتمىچى ياپون تۇرىستلىرىغا، گوشىنى بولسا ـ ئوزى ياخشى تونۇش رېستوران غوجايىنىغا بېرىشنى نىيەت قىلغان ئېدى. بۇغىنى سويىۋېتىپ يۇلئۇس تاڭ قالدى: تېرىنىڭ ئىچكى تەرىپىدە بۇغا ئولتۈرۈلگەن رايوننىڭ خەرىتىسى ئوچۇق كورۇنۇپ تۇراتتى. تاش ۋە تومۇر يوللار، چوڭ ۋە كىچىك ئاھالىلىق پۇنكتلىرى، ئورمانلار ناھايىتى ئېنىق بايقىلاتتى. خەرىتىنىڭ ھەممىسى قېنىق كوك سىيا (ياكى تۇش بىلەن) سىزىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭدا ھېچ قانداق ئوقسانلار بايقالمايدۇ؛ ھەممە 50000 : 1 ماشتابىدا كورسىتىلگەن.

فرومبېرگ ئوزىنىڭ ئىككى يېقىن ئاغىنىسىگە بۇ ۋاقە توغرىلىق سوزلەپ بېرىدۇ. ئەندى ئەتىسى تاڭ سەھەردە فرومبېرگنىڭ ئويىگە پولىتسىيە يېتىپ كېلىدۇ، ئەتىمالىم، ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ بىرى ۋاقەنى ئاشكارىلاپ قويغان بولسا كېرەك. براكونيېر فرومبېرگنى پولىتسىيە قاماپ قويىدى. ئەندى غەلىتى «جۇغراپىيەلىك» تېرىنى ناھايىتى تەپسىلىي ئۈگىنىش ئۈچۈن ئالىملارغا ئەۋەتتى. ھازىرچە چۈشەندۈرۈش مۇمكىن ئەمەس ولغان بۇ فاكت توغرىلىق شۋېيتسارىيەنىڭ «ۋېلتۋوخې» گېزىتى يازدى.

چوڭقۇرلۇقتىكى سىرلىق يورۇقلۇق

ئاۋستراليە ھەربىي ـ دېڭىز كۈچلىرىنىڭ «كالمار» سۇ ئاستى كېمىسى ئوتلۇق يەر يېنىدىكى بېللىنسگائۇزېن سۇ ئاستى ئويمانلىغىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىۋېتىپ، ناھايىتى غەلىتى بىر نەرسىنى كوردى. سۇ ئاستى كېمىسىنىڭ كىنوكامېرسى 35 مېتر چوڭقۇرلۇقتا ئۈزۈپ كېتىۋاتقاندا (ئويمانلىقنىڭ چوڭقۇرلىغى 6000 مېتردىن ئوشۇغراق)، سۇ ئاستى شەھىرىنى ياكى زاۋودىنى ئەكس ئەتتۇرگەن. «ئويلەر» ياكى «بېنا كورپۇسلىرى» تۇخۇم شەكلىدە بولۇپ، ئۇلاردىن كۈچلۈك ئىچكى يورۇقلۇق نۇرلىرى ئېنىق بايقىلىپ تۇراتتى. ئېنىق ئەكس ئەتتۇرۇلگەن مۇنداق تۇخۇم شەكلىدىكى «بېنالارنىڭ» كېلىپ چىقىشى ھايۋانلار، مەسىلەن، كالمارلارنىڭ چىرىۋاتقان قالدۇقلىرىدىن پەيدا بولغان فوسفور نۇرلىرىدىن بولۇشى مۇمكىن ئېكەنلىگى توغرىلىق تەخمىنى ئېكسپېرتلار تامامەن رەت قىلدى.

كىنوكامېرا پلېيونكىسىنى مېلبۇرن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ۋە كورول ئوكيانشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ مۇتەخەسسىلىرى ناھايىتى جىددىي تەكشۈردى. ئالىملار ـ بۇ كېلىپ چىقىشى سۈنئىي قۇرۇلۇشلار دېگەن خۇلاسىنى چىقاردى. لېكىن پات ـ ئارىدا ئىككىنچى قېتىم تەكرار كىنوسيومكا ئىلگەركى نەرسىلەرنى ئەكس ئەتتۇرمىگەن. بۇ يەردە شۇنداق ئىككى خىل تەخمىن كېلىپ چىقىشى مۇمكىن: «شەھەر» ئوزىنىڭ نۇرۇنلاشقان ئورنىنى يوتكىگەن، ياكى «ئوبيېكتلاردا» چىراقنى ئوچىرىۋەتكەن (ئوز ئالاھىدىلىكى ئېگە يورۇقلۇقنى نىقاپلاش) بولۇشى مۇمكىن. بۇ غەلىتى سىرلىق ھادىسە توغرىلىق گېرمانىيەنىڭ «گامبۇرگېر ئابېندبلات» گېزىتى ئوز ئوقۇغۇچىلىرىنى خەۋەردار قىلدى. بۇ قانداق شەھەر ـ ھەربىيلەرنىڭ مەخپىي ئوبيېكتىمۇ ياكى باشقا نەرسىمۇ ـ بۇ ھازىرچە تامامەن تېپىشماق بولۇپ قېلىۋاتىدۇ.

(روسسىيە ئاممۇۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىدىن تەييارلىغان يادىكار سابىتىي.)

ناخشا تېكىستلىرى

سېيىت مۇھەممەت قاشىي

پەلەك

ۋا دارىخا بىزنى بۇ يۇرتتىن جۇدا قىلدى پەلەك،
يۇرت بولۇرمىز دەپ بارۇرمىز كورمىگەن يەرلەر چېلەك.

زۇلۇمدىن قورقۇپ بارۇرمىز، خانىنى ۋەيران قىلىپ،
ئوي ـ ئىمارەت ئاندا يوق لەيلى نىھاردا غەم يېمەك.

غەم بىلەن سەۋدايى بولغان، بۇ كوڭۇللەر شاد ئەمەس،
سۈيىھى شام ئول تەگرىگە، ئىبادەت ئەتمەك كېرەك.

سېيىت مۇھەممەت سەن ئوزەڭ بولمىغايسەن ئەندى شات،
ئاخىرەت زادىنى قىلغىن پاندىن كەتمەك كېرەك.

ئىمشىبېت ئارمىيە داموللام

ۋاپادارىمغا خەت

چىن مۇھەببەتلىك كوڭۇلدىن مەن يازاي يارىمغا خەت،
دەردى ھېجران ئوتىدا قالغان ئۇ دىلدارىمغا خەت.

ئاپتاپ ھوسنىگە تەشنا سەن پەرىنىڭ ئىشقىدا،
مۇپتالا قىلغان جېنىمنى روزى رۇخسارىمغا خەت.

ۋا دەرىخا ئويلىسام ئوتمۇشتىكى ئاشىق ئىشىن،
چولدە ئاشىقلار يازاردى، باغدا رەيھانىمغا خەت.

تۇندە ئاي بەرمەكتە يارىمنىڭ جامالىدىن دېرەك،
ئاي ئوزەڭ يەتكۈز بېرىپ مەندىن ۋاپادارىمغا خەت.

ئابدۇرېھىم ئوتكۇر

بېگانە

گوزەل ھوسنۇڭنى بىر كورمەي،
ئاياغىڭغا بېشىم قويماي.
ئوتەرمۇ ئۇشبۇ ھەسرەتتە،
ئومۇر غەمخانە ـ غەمخانە.

يېنىپ كەلسە يەنە باققا،
قونۇپ بۇلبۇل يەنە شاققا.
تاماشا ئەيلىسەم بىر دەم ـ
ۋۇرۇپ سەيلانە ـ سەيلانە.

جامالىڭ نۇر ئىلە بىر دەم،
مۇناۋەر ئەيلىسەم كۈلبەم.
سائادەت شۇ ئېدى مەڭگۇ،
ماڭا بېگانە ـ بېگانە.

قۇياش يۈزىگە كىر قونماس،
ئۈمۈتنىڭ قانىتى سۇنماس.
يولۇڭدىن نائۇمۇت بولماق،
ماڭا بېگانە ـ بېگانە.

ناۋايى ئىزىدىن مىسكىن،
كورەي دەپ مەيدە يار ئەكسىن.
ئېلىپ قولىغا ساپالنى،
كېزەر مەيخانە ـ مەيخانا.

دانالار بىساتىدىن

ئەدەپ، تەلىم - تەربىيە، ئۇستىدات، ئەدەپسىزلىكتىن كېلىدىغان زىدەرلەر، قابىلىيەتسىز كىشىلەرنى تەربىيلەش توغرىسىدا

بىر كۈنى بۇقراتتىن سورىدى:
- ئەدەپلىك ئادەم بىلەن ئەدەپسىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا پەرىق قانداق؟
- سۆزلەيدىغان هايۋان بىلەن سۆزلىمەيدىغان هايۋان ئارىسىدىكى پەرىققە ئوخشاش، - دەپ جاۋاپ بەردى بۇقرات.

«فەۋاكىھۇل جۇلەسا»دىن

ئاتا - ئانىسى ئۆلگەن ئادەمنى ئەمەس، ئەدەپ - ئەخلاقى بولمىغان ئادەمنى يېتىم دە.

«ئاتىلار سۆزلىرى»دىن

ھېكايەت. ئەدەپ خەزىنىسىنى كۆڭلىگە جايلاشتۇرغان بىر يىگىت بار ئىدى. ئۇ، ئۆز بەختىنى تاپالماي بىر مەزگىل سەرسان - سەرگەردان بولۇپ يۈردى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ نۇشىرۋاننىڭ خادىملىرىدىن بىرىنىڭ خىزمىتىگە كىردى. ئۇ يەردىكى قىيىنچىلىق ۋە ھىيلە - مىكىرلەرنىڭ ئازابىغا ھەر قانچە چىدىسىمۇ بىرەر پايدا كۆرمىدى. قاراڭغۇ تۈنلەرنى بولسا ئېغىر خىياللار بىلەن ئۆتكۈزدى. بېيىت:

كۈننىڭ جامالىنى كۆرەي دېگەندە،
تۈندە سەۋر قىلماق پەقەت چارىسى.
گوھەر قىدىرغۇچى جاپادىن قورقسا،
قولىغا چىقمىغان دۇرنىڭ سەرەسى.

بىر كۈنى نۇشىرۋان مەجلىس قۇردى. سۆڭ ئۇز مۇلازىملىرىدىن: «ئەڭ يۇمشاق نەرسە نېمە؟» دەپ سورىدى. بىرسى: «شايى» دەپ جاۋاپ بەردى. يەنە بىرسى: «تۇزنىڭ پەرلىرى» دېدى. يەنە بىردىلەن بولسا: «شايىدىنمۇ يۇمشاق نەرسە بولۇشى مۇمكىنمۇ!» دېدى. شۇ چاغدا ھېلىقى يىگىت سارايى تويىمىدە تۇرغاندى. ئۇ، مۇلازىملارنىڭ جاۋاپلىرىدىن نۇشىرۋاننىڭ قانائەتلەنمەيۋاتقانلىقىنى سېزىپ، سۆزلەشكە ئىجازەت سورىدى ۋە ئىجازەت بېرىلگەچ، دېدى: «ئەڭ يۇمشاق نەرسە تېچلىقتۇر!» نۇشىرۋان ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئېيتتى ۋە يەنە سورىدى: «ئەڭ ياخشى غىزا قانداق غىزا؟» يىگىت: «شەھۋانىي قۇۋۋەتنى ئاشۇرمايدىغان ۋە تەندە ئىللەت پەيدا قىلمايدىغان غىزا - ئەڭ ياخشى غىزادۇر» دېدى. يەنە سورىدى: «ئەڭ ياخشى شاراپ قانداق شاراپ؟» يىگىت: «ئەقىلنى زايە قىلمايدىغان ۋە كېسەللىك پەيدا قىلمايدىغان شاراپ» دەپ جاۋاپ بەردى. يەنە سورىدى: «گۈللەرنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ خۇش پۇراقلىقى قايسى؟» يىگىت جاۋاپ بەردى: «ئاتا - ئانا تىرىكلىكىدە ئۇلارنى خۇرسەن قىلىدىغان، ئۇلار ئۆلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ نامىنى ئەبەدىيلەشتۈرىدىغان ھايات گۈلى بولمىش پەرزەنت!».

نۇشىرۋان يىگىتنى تەقدىرلىدى ۋە ئۇز ھاكىملىرى قاتارىغا ئالدى. بېيىت:

دانا ناچارلىقتا قالسىمۇ بىر كۈن،
ئۈمىتى ھوسۇلدىن كۆرستەر نىشان.
مۇشكىنى كور لىباسقا يوشۇرۇلسىمۇ،
ھىدرۇ چېچىپ ئۆزىنى قىلۇر نامايان!

مۇئىنىدىن جۇۋەينى.

ئۆزەڭدىن كىيىنكىلەرگە ئۈلگە بولاي دېسەڭ، ئۆزەڭدىن ئىلگىرىكىلەردىن ئۈلگە ئال.

«ئاتىلار سۆزلىرى»دىن.

چىن ئىنسان ھەمىشەم ئىلىم ۋە ھۈنەر ئېلىشقا ئىنتىلىدۇ. ئىلىم بىر دەرەق بولسا، ئەدەپ ئۇنىڭ مېۋىسىدۇر. ئەدەپسىز ئالىم - مېۋىسىز دەرەققە ئوخشايدۇ.

مۇھەممەد زېھنىي.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ سابىق خادىمى
ھەلىماي ئابدۇرېھىم قىزىنىڭ
مەزگىلسىز ۋاپات بولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ ئاكتىۋىستى، تارىخچى ئىسمائىل ئەنۋەرىيگە رەپىقىسى
ئادىلە سېيتوۋانىڭ
ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ ئاكتىۋىستى، پېشقەدەم پېداگوگ شاۋدۇن ئايۇپوۋقا ئوغلى
نۇرتاينىڭ
مەزگىلسىز ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرى، تالغىر ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى تۈزدەباستاۋ شوبىسىنىڭ رەئىسى ئىساق ئىلياسقا رەپىقىسى
ھومەيرانىڭ
مەزگىلسىز ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

قاپاق تېرىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئۇسۇللىرى

ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ ھەر خىل ئاشلىق ۋە زىرائەتلەرنى تېرىغاندىن باشقا ھويلا - ئاراملىرىغا ۋە بوش، بىكار يەرلىرىگە قاپاق تېرىپ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ كەلگەن. بۇ ئىش ھازىرمۇ داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

1. قاپاق تېرىش ئۇسۇلى

[illegible]

قاپاقنىڭ ھەر جەھەتتىكى پەرۋىشى [illegible] ئادەتتە 8 - 10 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا پىلەكلەپ بىر تۈپ قاپاقتىن 20 - 50 تۈپكىچە قاپاق چۈشىدۇ. قاپاق ھەر ئۆيلى 3 - ئايدا تېرىلىپ 11 - ئايدا غازاڭ چۈشۈپ كەتكەندە پىلەكلىرى قۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئۈزۈپ بازارلارغا ئېلىپ بېرىپ سېتىلىدۇ. ياكى ئىشلىتىلىدۇ.

2. قاپاقنىڭ خىللىرى

1. سۇ قاپىقى - ئۇنىڭ ئادەتتە باش تەرىپى چوڭ، ئوتتۇرا قىسمى ئىنچىكە، ئاياق (قوساق) قىسمى باش تەرىپى بىلەن تەڭ ياكى ئۇنىڭدىن چوڭراق بولۇپ، ئۇنىڭ تازا چوڭ ياخشىلىرى چوڭ ئادەمنىڭ زوڭزىيىپ ئولتۇرغان بەستى بىلەن باراۋەر يەنى ئۇزۇنلۇقى 60-80 سانتىمېتىر، دىئامېتىرى 40 - 80 سانتىمېتىر بولىدۇ.

سۇ قاپىقى قانچىكى ياخشى پىشىپ تورچەككەن بولسا، ئۇ شۇنچە مەزمۇت، خېرىدارلىق، ئىشلىتىش ئۆمرى ئۇزۇن بولىدۇ.

سۇ قاپىقىنى كىشىلەر ئېرىق - ئۆستەڭ، دەريا، كول، بۇلاق، قۇدۇقلاردىن سۇ توشۇپ كېلىش، سۇ يىغى ئېلىش ۋە كۈرۈچ، ماش، زىغىر، پۇرچاق، كازىر، كۈنجۈت قاتارلىق چاشقان ئاسان يەپ كېتىدىغان نەرسىلەرنى قاچىلاپ قويۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ پوستى ناھايىتى قاتتىق بولغاچقا چاشقان تېشەلمەيدۇ.

ئىلگىرى ئەجداتلىرىمىز ئۇزۇن يوللارغا، ئېگىز تاغلارغا سەپەر قىلغاندا، قاپاققا سۇ قاچىلاپ، ئاغامچا بىلەن باغلاپ، ئات، ئېشەك، قوتاز، تۆگىلەرگە ئارتىپ بىللە ئېلىپ ژۈرۈپ پايدىلانغان.

قاپاققا سۇ قاچىلاپ قويسا تومۇز ئىسسىقلاردىمۇ ناھايىتى سوغ تۇرىدۇ. قاپاققا قاچىلانغان سۇنى چار - چاپ كەتكەندە ئىچسە ژۈرەككە ھوزۇر بېغىشلايدۇ.

2. نوگاي قاپاق - بۇ خىل قاپاقنىڭ ساپ قىسمى ئۇزۇن، ئاياق قىسمى چوڭ، بوغماق بولۇپ، چوڭلىرىنى كىشىلەر ياغ، سۇ ئېلىشقا، كىچىكلىرىنى ئېرىق - ئۆستەڭ، كول، بۇلاقلاردىن، ئائىلىلەردە چېلەكلەردىن سۇ ئۇسۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ ياكى چوگايغانلىرىنىڭ ئاياق تەرىپىنى كېسىپ ئېلىپ ئىچكە تاش تۈز چىلاپ ئائىلىلەردە تۈز قاچىسى قىلىپ ئىشلىتىدۇ.

نوگاي قاپاقنىڭ ساپ قىسمى ئىنچىكە بولۇپ، 40 - 60 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا كېلىدۇ، قول بىلەن تۇتۇشقا ئەپلىك.

3. ناسۋال قاپىقى - ئۇنى قەدىمدىن تارتىپ كىشىلەر تاماكىنىڭ قۇلاق قىسمىدىن يانجىپ تالقانلاپ تەييارلانغان چېكىملىك (ناس)نى قاچىلاپ، يانچۇققا سېلىۋېلىپ، خۇمارى تۇتقاندا ئېلىپ چېكىش ئۈچۈن پايدىلانغان، ھېلىمۇ ھەم پايدىلىنىدىغانلار بار. ناسۋال قاپىقى ئادەتتە 8 - 10 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا بولۇپ بېلى ئىنچىككە كېلىدۇ. دىئامېتىرى ئېغىز ئېچىلىدىغان باش تەرىپىنىڭ ئۈچ سانتىمېتىر، ئاياق (قوساق) قىسمىنىڭ 10 سانتىمېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ (ئۇنىڭدىن كىچىكلىرىمۇ بار). ئۇنىڭ كورۇنۇشى ناھايىتى چىرايلىق بولۇپ كىشىنىڭ زوقىنى تارتىدۇ.

قاپاقنىڭ ئۇيغۇر تىبابىتىدە ئىشلىتىلىشى

1) قاپاقنىڭ تەبىئىتى ھول سوغۇق بولۇپ، ئۇيقۇسىزلىق، كوز تورلىشىش قاتارلىق كېسەللەرگە ئىشلىتىلىدۇ.

2) خام قاپاقنى توغراپ قاينىتىپ ژىلدا بىر قېتىم يەپ بەرسە قۇرۇق ئىسسىقتىن بولىدىغان بەزى كېسەلەرگە شىپا بولىدۇ. بىراق رېماتىزم كېسىلى بارلارغا ئىشلىتىشكە بولمايدۇ.

3) خام قاپاقتىن مۇراببا تەييارلاپ قۇرۇق سەپرادىن بولغان كېسەللەرگە دورا ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

4) قاپاقنىڭ ئىچىدىن چىققان لەشنى سۇغا چىلاپ، كوز جىيەكلىرى ئىششىپ قالغان ياكى بويۇن، يۈز قىسمى ئىششىپ قالغان كېسەللەرنىڭ ئىششىغان يەرلىرىگە تېگىپ بەرسە ئىششىقنى قايتۇرۇش رولىنى ئوينايدۇ.

5) قاپاقنىڭ ئۇرۇغى ياپىلاق بولۇپ، ئۇنى قورۇ - تۇپ يانجىپ قازاندا قورۇپ ياكى خام پېتى ناشتىدا كاپ ئېتىپ ۋە ئېغىزغا سېلىپ چىقىپ بەرسە ئۇچەيدىكى ياپىلاق مەددە، تاسما قۇرۇتنى چۈشۈرىدۇ. كالا سۈتى بىلەن قوشۇپ ئىستېمال قىلىنسا ئۈنۈمى ياخشى بولىدۇ.

مۇھەممەت مۇسا.

ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرى

رەھىمى يوق ئادەمدىن
رەھىمدىل ئىشت ياخشى.

نامەرت ئەردىن مەرت ئايال ياخشى.

كەپتەرۋاز ئوتتۇۋالغانغا خۇش،
قىمارۋاز ئوتتۇۋالغانغا (خۇش).

ئېگىلگەنگە ئېگىل، بېشىڭ يەرگە تەككۈچە،
غادايغانغا غاداي، بېشىڭ كوككە يەتكۈچە.

بورە چۈشىدىمۇ قوينىڭ كويىدا بولىدۇ.

ئەقىللىقنىڭ قەدرى، ئاداننىڭ يېنىدا بىلىنەر.

ئەقىللىق ئۆزىنى ئەيىپلەيدۇ،
نادان دوستىنى (ئەيىپلەيدۇ).

ئەقىلسىز باشنىڭ دەردىنى پۇت تارتىدۇ.

ئۆزىنى سورىمىغان ئوتتۇكە ئۆلتاڭ،
ئۆزىنى سورىغان شەھەرگە سۇلتان.

تەدبىرلىك قانداق بولسا،
تەغدىرلىك شۇنداق بولۇر.

ئاھ ئۇرۇپ غەم قىلغۇچە،
ئەقىل ئىشلىتىپ پەم قىل.

ئەقىللىققا گەپ قىلسام، ئاڭلىدى بىلدى،
ئەقىلسىزگە گەپ قىلسام ئاڭلىدى كۈلدى.

كەمبەغەلنى باي قىلغان، پۇل ئەمەس ئەقىل،
ئەقىلسىزنى خار قىلغان، پۇلى كوپ بېخىل.

ساراڭغا شوتا بەرسەڭ،
ئاسمانغا چىقمەن دەيدۇ.

ئۆزەڭ سەت بولساڭ، ئەينەكتىن يامانلىما.

تىلىڭ كەلمىسە دورىما،
لازىم بولمىسا سورىما.

گاداي ئات مىنسە چىقمايدىغان دوڭى قالماس،
دېھقان مۇنچاق تاقسا كىرمەيدىغان ئويى (قالماس)

پىيالىگە ئېگىلمەيدىغان چەينەك يوق.

پادىشاھنىڭ خوتۇنى خىزىردىن چوڭ،
بالىسى ۋەزىردىن (چوڭ).

كولەلمىگەن نېمەگە ھىجايما.

موللىلارنىڭ دەسمايىسى جەننەت بىلەن دوزاق،
ئوچىنىڭ دەسمايىسى قىلتاق بىلەن تۇزاق.

ياخشى خوتۇن ھارغىنىڭدا ئاش قىلار،
يامان خوتۇن سىرىڭنى پاش (قىلار).

ئات ئۇرۇقلۇقتىن بۇزۇلىدۇ،
خوتۇن غېرىپلىقتىن (بۇزۇلىدۇ).

ياخشى خوتۇن ئىككى ئەرگە تەگمەس،
چىرايلىققا پەدەز كەتمەس.

تەلەيلىكلەر تېپىشار نە - نەدىن،
تەلەيسىزلەر تېپىشالماس بىر مەھەللىدىن.

ۋاپاسىز ئەردىن ھوسۇللۇق يەر ياخشى.

يەر بۇزۇلسا بۇدۇشقاق بولۇر،
خوتۇن بۇزۇلسا ئورۇشقاق (بولۇر).

ھورۇن خوتۇنغا ئورۇن يارىماپتۇ،
ھورۇن ژىگىتكە خوتۇن (يارىماپتۇ).

كۈندەشلىك ئويدە كۈندە كۈلپەت.

خوتۇن كىشىنىڭ ھېيلىسى قىرىق ئېشەككە ژۈك.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480009 ئاباي كوچىسى، 143 - بىنا (گاگارىن كوچىسىنىڭ دوخمۇشى)، 6 - قەۋەت.

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1700 زاكاز 9698

تېلېفون: 42 - 99 - 22

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Вилано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

Отпечатано в ЗАО «Дәуiр».
480044, г. Алматы. ул.Жибек жолы, 50.

M 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10